

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

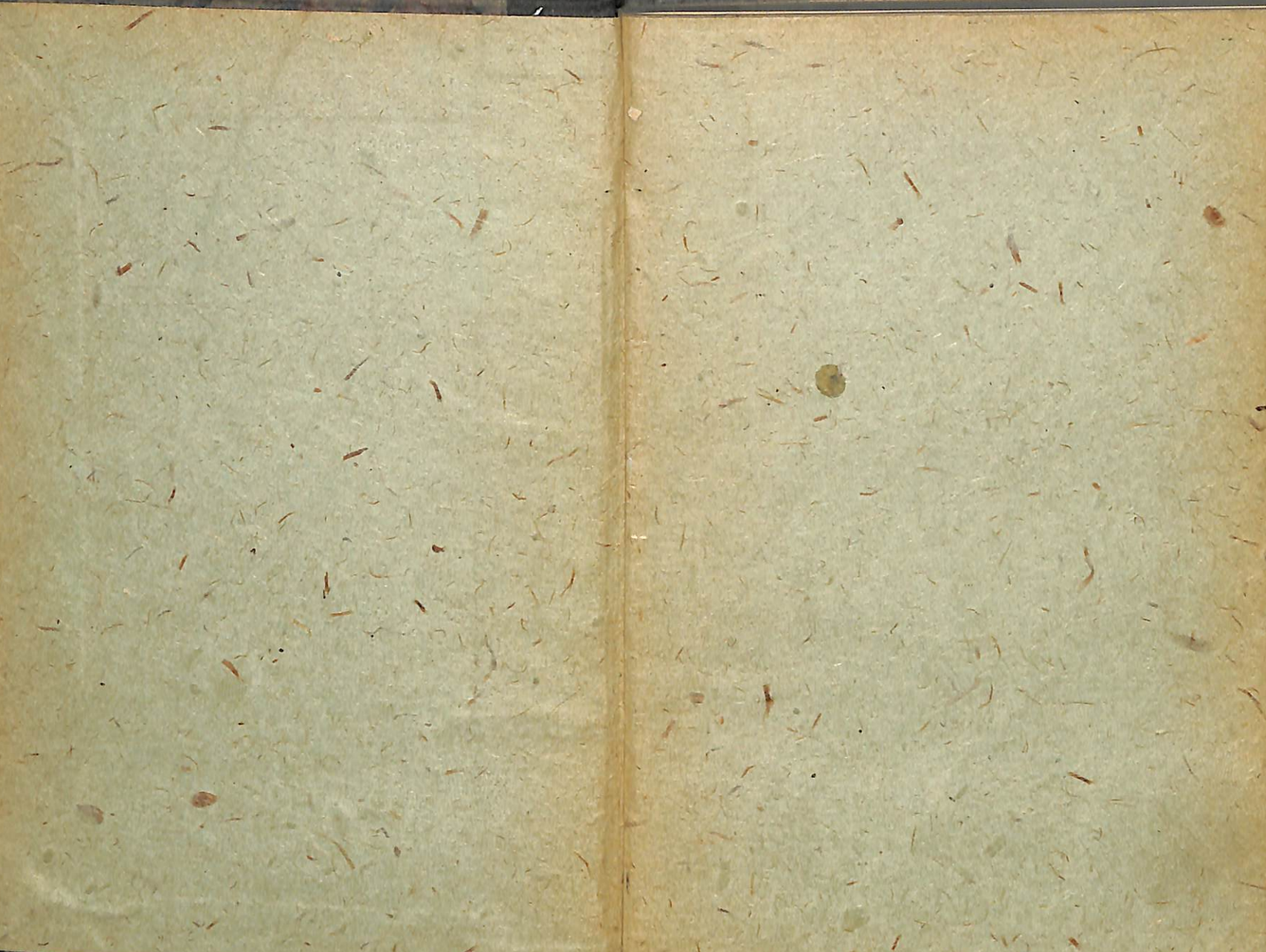
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

91.99

7-52

726
891.992-3

7-52

450
- 6 NOV 2011

ՊԵՐՃ-ՍԻՒՆԻ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Ա

(Արսասյուրած «Մշակ» եւ «Եր-Կար» լրագրներից)

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Արագածիկ Մն. Մարտիրոսեանցի
Պուշկինեան փողոց, № 12.

1903

№ 235

891.99 53

uf

7-52

ՊԵՐՃ-ՍԻՒՆԻ

176

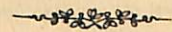
ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Ա *

3410

(Արսուսյուած «Մշակ» եւ «Նոր-Դար» լրագրմերից)

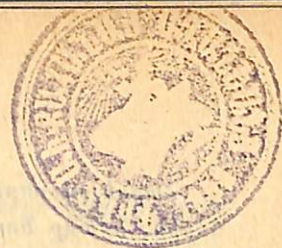

Թ Ի Փ Լ Ի Զ

Արագատիպ Մն. Մարտիրոսեանցի
Միքայելեան փողոց, № 81.

1903

50994

Ա.

Ի Ր Ա Ի Ո Ւ Ն Ք

(Պարսկաստանի դերվիշների կեանքից)

Ի

Կէս օր էր:

Արեգակի կիզիչ ճառագայթների տակ Թուրանի բլուրները կարծես բոցավառուած լինէին: Ո՛չ անցորդ և ոչ մի կարաւան չէր երևում: Ամենքը ցրուել էին այս ու այն կողմ և սպասում էին եղանակի դովանալուն: Այդ պահուն երկու ճանապարհորդ՝ արեգակի կիզիչ ճառագայթներից ազատուելու համար ծռուեցին Խորասան տանող ճանապարհից դէպի Գեավուրբերդը*):

*) Այս բերդը գտնվում է Իրանի և Նախիկին Թուրանի սահմանադիտում: Բնակիչները պարսիկներ են:

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 18 ноября

1902 года.

Հասնելով բերդի ստորոտում գտնուած ջրհորին, նրանք նստեցին ջրհորի ափին և սպասում էին եղանակի գովանալուն, որպէսզի շարունակեն իրանց ճանապարհը:

Ճանապարհորդներէց մէկի արտաքին կերպարանքը ցոյց էր տալիս, որ դերվիշ է: Ալեգարդ միրուքը ծածկում էր ծերունի դերվիշի հսկայական կուրծքը: Երկար և զգգուած մազերն անկանոն կերպով թափուած էին նրա ուսերի վրայ:

Աջքերը խոշոր ու կրակոտ էին և ծածկուած թաւ յօնքերի տակ: Հագուստն ընդհանրապէս հնամաշ և պատառոտուած էր: Յնցոտինների միջից աչքի էին ընկնում նրա բազուկները: Դերվիշի լայն ճակատը խիստ համակրելի կերպարանք էր տալիս նրա արտաքին տեսքին: Ձեռքին բռնած ունէր մի երկաթեայ գաւազան, որի ծայրը սրի նմանութիւն ունէր և վրան փորագրուած էր «Իրաւունք» բառը:

Դերվիշի ընկերն աւելի երիտասարդ էր և կազմուածքով խիստ առողջ. աչքերը ներս էին ընկած և արիութեան սչ մէկ նշոյլ չէին արտայայտում. կարճ միրուքը և մատերի ծայրերն ու եղունգները խինայած էին. փոքրիկ, դդումի նմանութիւն ունեցող գլուխն ածելած էր ըստ մահմեդական սովորութեան, իսկ հա-

գուստը ամենաթանկագին կտորներէց էր պատաստած:

Նրա հագուստն ու շարժողութիւնը վկայում էին նրա հոգևորական լինելը: Արդարև նա պարսիկ հոգևորական էր և Թուրքէթ քաղաքի Ղազին, մի խիստ մոլեռանդ պարսիկ հոգևորական, որ տարին տասներկու անգամ գնում էր Մեշէդ՝ երկրպագելու հռչակաւոր «Իմամ-Ռիզայի» ոսկրներին:

Ղազին մի դրօշակ ունէր, որի վրայ նկարուած էր Ալիի աջը:

Դերվիշի համեստութեան հակապատկերն էր ներկայացնում Ղազին: Այդ նկատելի էր նաև նրանից, որ պարսիկ հոգևորականին ուղեկցում էին թուով չորս ծառայ, որոնք կատարում էին մեծ մարգարէի յաջորդի հրամանները:

Ծառաները մէկ կողմ քաշուած՝ հանգստանում էին, իսկ Ղազին և դերվիշը ջրհորի ափին նստած զրուցում էին:

— Աղա դերվիշ, պէտք է աղօթել, չէ՞, հարցրեց Ղազին:

— Կարող էք, պատասխանեց դերվիշը, առանց շարժուելու իր տեղից:

Ղազին ոտնամանները հանեց, թեքերը յետ ծալեց մինչև արմունկները, երեսն ու ոտները լուաց, երեսը դարձրեց դէպի արևմուտք՝ դէպի

մուսուլմաններին աղօթարանը, ապա սկսեց
աղօթքի ծիսակատարութիւնը:

Մինչ Ղազին աղօթում էր՝ դերվիշը ջրհո-
րի ափին գտնուած արմաւենու ստուերի տակ
պառկած՝ հանգստանում էր և երբեմն-երբեմն
նայում դէպի Ղազիի կողմը: Ահա այդ ժա-
մանակ նրա լայն ճակատի վրայ երևան էին
գալիս կնճիռներ, որոնք նշան էին դերվիշի
նքերքին աշխարհի ալեկոծման: Կարծես անա-
պատի հարազատ դաւակը խորասուզուած լի-
նէր փիլիսոփայական մտածութիւնների մէջ:

Ղազին վերջացնելով իր աղօթքը, վերա-
դարձաւ դերվիշի մօտ: Վերջինս իսկոյն բաց
արաւ իր հնամաշ սփռոցը և փռեց գեանին: Նրա
պաշարեղէնը բաղկացած էր միքանի չոր «սան-
գակ» հացի փշրանքներից և միքանի հատ
սոխից:

— Բարեհաճեցէք մօտենալ, ասաց դերվիշը,
քաղաքավարութեամբ հրաւիրելով Ղազիին՝ սե-
ղանակից լինելու:

— Ո՛չ, ես ինձ թոյլ չեմ տայ ձեզ հետ միա-
սին ճաշել:

— Ինչո՞ւ, մեծ զարմանքով հարցրեց դեր-
վիշը:

— Որովհետև դուք չէք աղօթում մեծ մար-
գարէին. հետևաբար՝ ձեր հացը «հարամ» է...:
Միթէ նոյնպէս չի լինիլ այն ուղղափառը, որ

իրան թոյլ կը տայ ձեզ հետ սեղանակից լինելու:

— Միթէ: Հապա ոչ-մուսուլմանները հօ
աղօթում են, ինչո՞ւ նրանց ևս պիտի էք համա-
րում:

— Նրանք աղօթում են, այդ ճշմարիտ է,
բայց ո՛չ մեծ մարգարէին. հետևաբար՝ նրանց
աղօթքը Ալլահին չի հասնում և չի կարող
հասնել:

— Բարեկամ, թողէք այդ հարցը մնայ, մօտ
եկէք:

— Ով դերվիշ, ինչո՞ւ նախ չէք աղօթում և
ապա ճաշի նստում: Միթէ դուք գեաւուր էք,
վրդովուած բացականչեց Ղազին և շարունա-
կեց. — վա՛յ իմ հոգուն. միթէ ես մեղաւոր եմ
Ալլահի և մեծ մարգարէի առաջ, որ սրա պէս
մեղաւոր — անհաւատ մարդու հանդիպեցի...:

— Չուտ տաքանալը, յուզուելը՝ եթէ չասեմ
անփորձութեան, անարգարութեան նշան է,
բարեկամ. ինչո՞ւ էք բարկանում:

— Ի՞նչպէս չբարկանամ, երբ սուրբ եր-
կրում, սուրբ հողի վրայ անաստուած ընկերի
հանդիպեցի: Միթէ սրանից աւելի ցաւալի բան
կարող է լինել ինձ համար աշխարհումս:

Դերվիշը լռեց, ոչինչ չպատասխանեց:

Մինչդեռ ծերունին իր համեստ ճաշն էր
վայելում, Ղազին հեռուում նստած՝ բարկու-
թեամբ նայում էր դերվիշի կողմը:

II

Դերվիշը ճաշից յետոյ մօտեցաւ ջրհորին, ծարաւը յագեցրեց, ապա պառկեց արմաւենու ստուերի տակ հանգստանալու:

Ղազին իր ծառաներին հրամայեց ճաշ պատրաստել: Նրա հրամանն անմիջապէս կատարուեց:

Ծառաները ասիական ճոխ սեղան պատրաստեցին և իրանք հեռացան դէպի իրանց նախկին տեղը:

Մարգարէի փոխանորդն սկսեց փառաւոր կերպով ճաշել: Ասիական ամենաընտիր խորտիկներինց էր բաղկացած Ղազիի պաշարեղէնը, որինց խիստ լաւ ախորժակով ուտում էր. նա Դերվիշին չհրաւիրեց: Վերջինս վիրաւորուեց իր ընկերի այդ կոպիտ անբաղաքավարութիւնից, բայց և այնպէս լուութիւն պահպանեց, առանց մէկ խօսք, բառ արտասանելու: Երբ Ղազին վերջացրեց ճաշը, ծառաներն եկան և ժողովեցին:

Ղազիի հրամանով մէկ գորգ փռեցին գետնին, իսկ իրանք գնացին հանգստանալու: Մարգարէի փոխանորդը կրկին աղօթեց Ալլահին և նրա մարգարէին՝ երեսն ուղղած դէպի Մեկքա...

Երբ աղօթքը վերջացրեց, սկսեց բարձրաձայն աղաղակել.

— «Փնօք, հազար բերան փնօք քեզ, ո՛վ մեծդ մարգարէ»:

— Լուիր, անպիտան, գոռաց դերվիշը դառնալով Ղազիին:

— Ինչո՞ւ, լի՛րբ դերվիշ, միթէ մեղք ու յանցանք է Ալլահին աղօթելը:

— Լռեցէք, կեղծ կրօնաւոր, եթէ ոչ մահը անխուսափելի է ձեզ համար. տեսնում էք այս գաւաղանը, գոչեց դերվիշը գաւաղանի ծայրը ուղղելով դէպի Ղազին: Վերջինս սպուշի նման սկսեց նայել դերվիշի երեսին: Կրօնական ֆանատիկոսութիւնը, որով վառուած էր մարգարէի փոխանորդը, կատաղեցրեց մոլեռանդ մուսուլմանի հոգին: Նա պատրաստուեց յարձակուել դերվիշի վրայ և տեղն ու տեղը սպանել նրան, բայց երբ աչքերը վեր բարձրացրեց և քննական հայեացքով նայեց իր հակառակորդին, նուաստացաւ: Ծառաներին օգնութեան կանչել չէր կարող. նրանք հեռոււմ պառկած՝ ընկել էին անոյշ քնի գիրկը, ուստի Ղազին ստիպուած եղաւ լուութիւն պահպանել:

— Դուք, Ալիւքպար (այդպէս էր կոչվում Ղազին), ինչո՞ւ համար փառաբանեցիր մեծ մարգարէին:

— Որովհետեւ նա միակ միջնորդն է մեր և

Ալլահի միջև: Մենք նրա միջնորդութեամբ կա-
րող ենք «Ջեննէթի» արժանանալ:

—Եթէ դուք մարդասպանութիւն կամ մի
ուրիշ շարիք գործէք, մեծ մարգարէն կարող
է ձեզ «Ջեննէթի» արժանացնել:

—Կարող է, դրական կերպով պատասխա-
նեց Ղազին:

Դերվիշը ժպտաց:

—Ինչո՞ւ ժպտացիք, դերվիշ. միթէ յի-
մար խօսք ասացի, վրդովուած ձայնով հարց-
րեց Ղազին:

—Լսիր, Ալիւքպար: Դուք յիմար էք, թէ
խելօք, այդ ինձ այնքան չէ հետաքրքրում. բայց
մահմեդականներդ՝ ընդհանրապէս առած, այն-
քան խելացի չէք, որքան դուք կարծում էք:
Ինչո՞ւ: Ահա թէ ինչու: Ձեր տուած բացա-
տրութեան համաձայն, մեծ մարգարէն համ
արդարների, համ մեղաւորների պաշտպան է
հանդիսանում Ալլահի մօտ: Միթէ այդպիսի
դատողութիւն, որ յատուկ է մահմեդականնե-
րիդ, յիմարութեան սահմանից դէնը չի անց-
նում:

—Ուրեմն դուք մարգարէին չէք հաւատում:
Ձէք ընդունում որ նա է մեր գործերի առաջ-
նորդը. նա է փառք, պատիւ, հարստութիւն
և աղքատութիւն բաժանողը...: Հերքում էք այս
բոլորը:

—Այո, պատասխանեց դերվիշը և շարու-
նակեց.—արդարեւ եթէ մեծ մարգարէն է բա-
ժանում մարդկանց փառք, պատիւ, ինչո՞ւ այդ
ամենը տալիս է նրանց, որոնք ոչ մի արժա-
նաւորութիւն չունին: Միթէ այդպիսի դա-
տողութեամբ, որով պարծենում էք դուք, Ա-
լիւքպար, մենք չենք հասնում այն եղբակա-
ցութեան՝ թէ մեծ մարգարէն սոսկ անձնաւո-
րութիւն է և շարժէ նրան պաշտել, որպէս
«Ալլահի առաքեալի»...: Արժէ պաշտել կեղծու-
թիւնը, Ալիւքպար:

—Ո՛հ, ահանջներ, խլացէք, սա Ալլահին էլ
է հայհոյելու:

—«Ալիւքպար, սառնասրտութեամբ լսեցէք
ինձ: Ալլահը մեզ մարդ ստեղծելով կարծում
էք չէ՞ դժբաղդացրել մեզ: Եթէ նա՝ Ալլահը,
մեզ մեղու ստեղծէր, մենք սիդաւէտ սարերի
ամենահոտաւէտ ծաղիկների հիւթերով պէտք
է ապրէինք. իսկ եթէ արծիւ կամ մի ուրիշ
թռչուն ստեղծուէինք մենք, կարո՞ղ էք երեւ-
կայել մեր բաղդաւորութիւնը, Ալիւքպար...:
Մենք վեր կը սաւառնէինք և երկնակամարի
անհուն տարածութիւնից կը դիտէինք այս աշ-
խարհը, ուր ամեն ինչ՝ շարշարանք, վիշտ ու
տանջանք է...:

«Դուք, Ալիւքպար, շարունակեց դերվիշը, ա-
սացէք, խնդրում եմ, երբ էք լսած կամ տե-

սած, որ խողերը փառք տան մեծ մարգարէին. բայց և այնպէս նրանք պահպանում են իրանց գոյութիւնը՝ պատուելով գետնի սիրտը...: Այդպէս են նաև մարդիկ...: Ում սուրն աւելի է կտրում, նա աւելի և աւելի է շաղանում: Ուժեղներն ամենաբաղաւորներն են: Եւ եթէ ձեզ նման բաղաւորների աղօթքի ձայնը մեծ մարգարէն հասցնում է Ալլահի աթոռին, միթէ բիւրաւոր սովեալների, հարստահարուածների, թոյլերի և անօգնականների թափած դառն արտասունքների հեծկլտոցը մեծ մարգարէն չի հասցնում Ալլահի աթոռին...: Եթէ հասցնում է, երբ եկաւ «երկնքի դատաստանը»: Չարագործը, լիրբն ու խարերան, հարստահարիչն ու բռնաւորը տակաւին շարունակում են իրանց դարևոր արհեստը, իսկ երկինքը լուռ ու մունջ է. նա վերևից արդարութեան որոտումներ չէ թափում»:

Ղազին, որ բոլոր ժամանակը լուռ ու մունջ լսում էր դերվիշի ասածները, ոչինչ չպատասխանեց:

Արեգակն արդէն թեքուել էր դէպի իր մուտքը:

Քամին թեթև կերպով սկսեց փչել: Մեր ճանապարհորդները վեր կացան և շարունակեցին իրանց ճանապարհը:

Ղազին նստած ջրու վրայ՝ ամենքից առաջ

էր գնում. նրան հետևում էին իր ծառաները՝ նստած իրանց աւանակների վրայ: Իսկ վերջիններին ոտաբորիկ հետևում էր ծերունի դերվիշը:

III

Լուսնկայ երեկոյ էր: Լուսինը կապոյտ երկնակամարի անհուն տարածութեան մէջ լողալով առաջ էր ընթանում. կարծես մի ահագին ադամանդ էր փայլում ծովի երեսին:

Այդ պահուն մեր ճանապարհորդները գտնուում էին Թուսի*) Չարիքապատ կոչուած աւանում: Ղազին փառաւոր կերպով բազմած գորգերի վրայ՝ դալեան էր ծխում: Իսկ նրա ծառաները երեկոյեան համար ուտելիքի պատրաստութիւններ էին տեսնում:

Դերվիշը նրանցից քիչ հեռու փռել էր գետնին իր հնամաշ եղջիւրի մօրթին և վրան նստած՝ նայում էր դէպի աստեղազարդ երկինքը:

*) Թուսը՝ այժմեան Մելէդ քաղաքն է, որ գտնվում է Խորասանում:

Ղազին որ շատ էր հետաքրքրվում գերվիշի անձնատրութեամբ, ծառաներից մէկին հրամայեց՝ գերվիշին կանչել: Նրա հրամանն անմիջապէս կատարուեց:

Դերվիշն եկաւ և բազմեց Ղազիի մօտ:

— Աղա գերվիշ, ասացէք, խնդրում եմ, դուք ի՞նչ կրօնի, ի՞նչ դաւանանքի տէր էք: Ես տեսնում եմ, որ դուք ուղղափառի ոգի չունէք, որ խիստ ցաւալի է:

— Ես պատկանում եմ «Խրաւունքի» վարդապետութեան:

— Այսինքն քրիստոնեայ էք:

— Ո՛չ:

— Մովսիսակմն:

— Ո՛չ:

— Ուրեմն ուղղափառ էք, այս անգամ ուրախութեամբ բացականչեց Ղազին:

— Եւ ո՞չ մահմեդական:

— Ցաւալի՛ է, խիստ ցաւալի. ուրեմն բուդ-դայական էք:

— Ո՛չ:

— Բարիակմն:

— Ո՛չ:

— Ալի-ալլահական էք:

— Ո՛չ, ո՞չ:

— Հապա ի՞նչպէս է կոչվում ձեր կրօնը:

— Արգէն ասացի, որ իմ դաւանած կրօնը «Խրաւունք» է կոչվում:

— Այդ ի՞նչ տեսակ վարդապետութիւն է. առաջին անգամն եմ լսում: Ի սէր Ալլահի և մեծ մարգարէի, բացատրեցէք ինձ ձեր դաւանանքի գլխաւոր սկզբունքները:

— «Մեծ ուրախութեամբ, պատասխանեց գերվիշը և շարունակեց. — Նախ պէտք է իմանալ, թէ՛ սկզբիւր պատճառ եղան «Խրաւունք» վարդապետութեան լոյս աշխարհ գալուն: — Չարիքները, որոնց մարդիկ իրանց համար կրօն դարձրին և նրանց անունով սկսեցին իրար վրայ բռնանալ: Ահա միակ պատճառը՝ «Խրաւունք» վարդապետութեան ծնուելուն: Մի՛թէ այդպէս չէ, Ալիւրպար. դուք ի հարկէ, քաջ ծանօթ կը լինէք իսլամական պատմութեան հետ: Նա կրօնի անունով սրբան աւերումներ, անդթութիւններ, սրբան անմեղ և իդուր արիւն է թափել և թափում է այսօր: Գալով միւս կրօններին՝ այսքանը միայն կ'ասեմ, որ նրանք էլ իրանց հերթում միևնոյն յանցանքն են գործել՝ աւելի կամ պակաս չափով:

«Բայց մի՛թէ այդպիսով աշխարհս կ'առաջադիմէ և մարդիկ բազաւոր արարածներ կը լինին: Չեմ կարծում: Թերթեցէք կրօնների պատմութեան էջերը, այն ժամանակ իմ ասածները ձեզ հասկանալի կը լինին, Ալիւրպար:

«Բայց «Խրաւունքի» վարդապետութիւնը, առջ տարաւ դերվիշը, այդպիսի ստոր ոգով չի գործում: Նա ազատ է թողնում անհատին, ինչ ձևով կամ ինչ հասկացողութեամբ ուզում է պաշտել միակ Ալլահին, բայց ոչ հրապարակով, այլ իր սրտի խորքում...: Ալլահին պաշտելու ծիսակատարութիւնների համար արիւնահեղութիւններ և դանազան տարաձայնութիւններ չի ընդունում «Խրաւունքի» վարդապետութիւնը:

«Վերջինս անտեսանելի Ալլահին ցած է իջեցնում երկնքից և նրան անուանում է խիղճ:

«Մարդիկ պարտաւոր են լսել իրանց խղճի ձայնին, միևնոյն ժամանակ իրանց բոլոր գործողութիւնները ենթարկել «Խրաւունքի» անաչառ դատաստանին: Ո՛վ չէ գործում խիղճով և իրաւունքով՝ նա դադարում է մարդ լինելու իրաւունքից: Մարդիկ եղբայրներ են, նրանց չպէտք է անջատել միմեանցից, այլ մօտեցնել, հարազատացնել իրար հետ՝ մտքով ու զաղափարով:

«Ահա այդ ժամանակ մենք, մարդիկս աշխարհիս երեսին ամենաբազմաթիւ արարածները կը լինինք:

«Ահա սրանք են «Խրաւունք» վարդապետութեան գլխաւոր սկզբունքները, Ալլահի պար. ես

վերջացրի իմ ասելիքս: Ես հո՛ւ, ես հա՛կկ *)...

—Անիծեա՛լ դերվիշ, անհաւատութեան աւաղանում ես մկրտուած: Թո՛ղ գիշերը խռով լինի գլխիդ: Հեռացիր ինձնից, ո՛վ պիղծ անհաւատ...

Գերվիշը լուռումունջ հեռացաւ նրանից: Նա գնաց և մի անկիւն գտաւ հեռում, ուր պառկեց քնելու: Գլուխը դրեց մերկ գետնի վրայ, երեսը դարձրեց վերեւ, դէպի երկինք, ապա բարձրաձայն սկսեց աղաղակել.

—Ո՛վ իրաւունք...

3410

—

*) Ո՛վ արդարութիւն, ո՛վ իրաւունք:

Բ

ՔԱՐ ԵՓԵՑԷՔ

(Աղքատի յիշատակարանից)

Երբ անցնում եմ հարուստների պալատանման բնակարանների մօտով՝ խիստ յուզում եմ և արտասուքը խեղդում է ինձ: Այդ աւելի զգալի է լինում այն ժամանակ, երբ փափկասուն տիկիները նստած իրանց ամուսինների կողքին՝ լուսամուտներից նայում են դէպի փողոց, որտեղով անցուղարձ են անում աղքատները: Ես ստիպուած կանգ եմ առնում և քննական հայեացքով դիտում եմ կրեստոսների կեանքը... Աստուած իմ, ո՞րքան տարբերութիւն նրանց և աղքատների վարած կեանքի մէջ...

Այդ երկու դասակարգն ապրում, շնչում է միևնոյն արեգակի, միևնոյն լուսնի տակ, բայց

իրարից տարբեր պայմաններում: Ինչո՞ւ: Ահա երբ այս մտքերը պաշարում են ինձ, դառն յիշողութիւններ են զարթնում իմ մէջ: Յիշում եմ մօտիկ անցեալի թողած տպաւորութիւնը: Այո՛, յիշում եմ և սոսկում: Որքան տխուր և բնորոշ է իմ յիշածը, այն փոքրիկ զրոյցը, որ ահա պիտի պատմեմ:

I

«Մըանից միքանի տարի առաջ,—այսպէս է սկսվում աղքատի յիշատակարանը,—հօրս բաղդի անիւը շուռ եկաւ: Նա մեր քաղաքի ամենահարուստ վաճառականներից մէկն էր: Բնաւորութեամբ և վարք ու բարքով խիստ բարի:

Այո՛, նա բարի և ողորմած էր՝ բառիս բուն նշանակութեամբ: Ես թէպէտ և փոքր էի այդ ժամանակ, բայց տակաւին յիշում եմ՝ քանի՛-քանի աղքատներ են բաղխել մեր դուռը, հօրիցս առատ ողորմութիւն ստացել և օրհնելով հեռացել...

Բայց երկրագնդի վրայ լինչ կայ անփոփոխ: Մեր բաղդը փոխուեց: Առևտրական ձախորդ հանգամանքներն առիթ եղան մեզ աղքատանալու. այն, աղքատացանք, խիստ աղքատացանք...

Անցաւ միքանի տարի. մենք մոռացուեցինք և ընկանք «ամենքից մոռացուած աղքատներին» դասը:

Հայրս դեռ երիտասարդ էր, բայց մազերը ճերմակեցին: Նա անագնիւ միջոցի չդիմեց, որպէս սովորաբար վարվում է աղքատացողների մեծամասնութիւնը: Նա համեմատ առաւ և սկսեց մշակութեամբ պարսպել մեր քաղաքում: Օրական միքանի կոպէկ վաստակելով՝ նա ուրախ-ուրախ տուն էր վերադառնում, իսկ մայրս շուր էր տաքացնում և նրա ոտները լուանում: Ես և երեք փոքրիկ քոյրերս շրջապատում էինք մեր ծնողներին: Ո՛րքան էին մխիթարվում նրանք մեզանով...

Ահա այսպէս անցնում էին մեր օրերը: Բայց բաղդը կարծես երգուել էր իր վերջին մահաբեր հարուածն իջեցնել մեր գլխին: Այդպէս էլ եղաւ: Հայրս սաստիկ հիւանդանալով՝ մտաւ անկողին: Մեր վիճակը աւելի և աւելի վատթարացաւ...

Անցաւ, բոլորեց ամբողջ տարին, բայց մեր միակ աշխատաւոր ձեռքը դեռ տնքում և հալ

ու մաշ էր լինում անկողնում: Խնչպիսի դառն, անմխիթար և սև օրեր եկան մեզ համար: Մենք ստիպուած անելանելի հանգամանքներից՝ եղած-չեղածներս կիրակի օրերը դուրս էինք բերում շուկայ և ամենաչնչին գնով վաճառում... Կարճ ժամանակից յետոյ մենք այլևս ոչինչ, ոչինչ չունէինք... Մեր աղքատութիւնը հասել էր իր գագաթնակէտին: Թշուառ և ծանր վիճակ...

Մայրս, մեր տան միակ յոյսը, սկսեց ողորմութիւն խնդրել: Ես դեռ յիշում եմ՝ ինչպէս միասին շրջում էինք փողոցներում և ողորմութիւն խնդրում անցուդարձ անողներից: Ողորմութիւն խնդրում զգուելի՛ր արհեստ. բայց գոյութեան խնդիրը ստիպում էր, ո՞վ կարող է մեզ մեղադրել...

II

Առաւօտ էր: Ես և մայրս կանգնած փողոցում՝ ձեռք էինք մեկնում հարուստներին, որոնք կառքերով այս ու այն կողմն էին անցնում: Այդ պահուն մի պարոն՝ փաթաթուած

տաք մուշակոււմ, կառքով անցնում էր: Մայրըս ձեռքը մեկնեց դէպի նրան: Պարոնը նայեց... Կառքը կանգնացնել տուաւ և դարձաւ դէպի մեր կողմը.

—Ո՞վ էք դուք:

—Դուք ճանաչում էք մեզ, պատասխանեց նրա հարցին մայրս:

Արդարև նա ճանաչեց մօրս: Պարոնը՝ հօրս ամենամտերիմ ընկեր վաճառականներից մէկն էր: Մտերիմ՝ այն ժամանակ միայն, երբ մենք էլ հարուստ էինք... Մայրս, —ինչպէս յետոյ ասաց ինձ, — շատ անգամ էր նրան ընդունել մեզ մօտ և շքեղ կերպով հիւրասիրել: Խեղճ իմ մայր, այժմ նրանից ողորմութիւն էր խնդրում:

—Քոյրիկ, ճաշից յետոյ կարող էք գալ ինձ մօտ. ես կը հոգամ ձեր մասին, անհնգ եղէք, ասաց նա և ծառային հրամայեց կառքը քշել: Նա գնաց: Նրա խօսքերը մեզ նոր կեանք, նոր ուրախութիւն պատճառեցին: Չտապեցինք տուն և եղելութիւնը յայտնեցինք հօրս:

Վերջինս, որ հազիւ թէ կարողանում էր նստել անկողնում, խիստ ուրախացաւ և վեր կացաւ նստեց անկողնի մէջ:

—Փճուք Աստուծոյ, երևի հասել է երախտագիտութեան ժամը. ես այդ պարոնին շատ անգամ եմ օգնել. բայց փոխարէնը չստացայ: Երևի նախախնամութիւնը ազդել է նրա անըզ-

գայ սրտին և այսօր նա փափագում է իր բարոյական պարտքը հատուցանել...

—Գնացէք, սիրելիներ, Աստուած մեծ է, ասաց հայրս յուզուած ձայնով և կրկին պառկեց...

Ճաշից յետոյ մօրս հետ միասին գնացինք դէպի պարոնի տունը:

Սկզբում ծառան ուզեց մեզ վճնդել: Մենք նրան հասկացրինք, որ պարոնի հետ գործ ունենք: Նա գնաց իր տիրոջ մօտ և միքանի ըրպէից յետոյ վերադառնալով՝ թոյլ տուաւ մեզ սանդուխներով վեր բարձրանալ: Մենք մտանք պարոնի մօտ: Աստուած իմ, ի՞նչպիսի շքեղութիւն, քանի՜-քանի թանկագին առարկաներ կային այդտեղ, որոնք լոկ զարդարանքի տեղ էին ծառայում...

—Դճեք էք. շատ բարի, համեցէք ներս, քաղաքավարութեամբ ասաց նա և տեղից վեր կենալով՝ մօրս հրաւիրեց միւս սենեակը: Մայրըս դողդողալով հետևեց նրան... Իսկ ես պարոնի պատուէրի համաձայն ստիպուած էի ըստ պատել: Երկար ժամանակ անցաւ, բայց նրանք չվերադարձան: Ես արդէն յոգնել էի. նստել չէի համարձակվում: Ոտներս սկսեցին խիստ ցաւ զգալ: Յանկարծ միւս սենեակից աղաղակ լսուեց, ես խկոյն ճանաչեցի մօրս ձայնը, որ ասում էր.

—Մպանի՛ր, միայն չեմ դաւաճանի. դու՛ պարոնն, հարուստ ես, այդ գիտենք. բայց քո փայլուն ոսկիներով մեր, աղքատներին պատիւը գնել, ինչպէս հրապարակների և շուկաների ապրանք, չես կարող...

—Մայրիկ, ես այստեղ եմ, մի վախենար, գոռացի ես երեխայական պարծենկոտութեամբ և գնացի դէպի միւս սենեակը, որտեղից դուրս վազեց մայրս և զիմելով դէպի ինձ ասաց.

—Ե՛կ, սրդիս, հեռանանք այս պիղծ և անպիտան հարստի տնից...

Մենք շտապ քայլերով դուրս եկանք փողոց:

Արտասուքի կաթիլները ողողում էին մօրս գունատ դէմքը: Նա լաց էր լինում: Բայց ինչո՞ւ: Թէպէտ ես այն ժամանակ չէի կարող իմանալ մօրս լաց լինելու պատճառը, բայց մանկական հոգիս արդար բարկութեամբ վերդովվում էր՝ տեսնելով մօրս հոգեկան դրութիւնը...

—Մայրիկ, այն շուն-պարոնը քեզ ծեծեց, ինչո՞ւ ես լաց լինում:

—Այդ յետոյ կ'ասեմ, որդիս, - հօրդ ոչինչ չասես:

—Ինչո՞ւ:

—Նա ծանր հիւանդ է. եթէ յուզուի, կարող է մեռնել:

—Եթէ այդպէս է, չեմ ասի:

—Ապրես, խելօ՞ք որդիս:

—Մայրիկ, ապա ի՞նչ պէտք է ասենք հայրիկին. չէ՞ որ նա հիմա մեզ սպասում է:

—Կ'ասենք տանը չէր, կարճ պատասխանեց մայրս:

Խեղճ իմ մայր: Ես այժմ, միայն այժմ եմ հասկանում այդ կծու խօսքերի նշանակութիւնը: Ա՛խ, ի՞նչ կը լինէր, եթէ այն ժամանակ հասկանայի այդ բոլորը, բաղդաւոր կը լինէի ես...

III

Այս դէպքից անցաւ վեց ամիս:

Հայրս դեռ հիւանդ պառկած էր: Մեր հարեանները՝ թէ հարուստ և թէ աղքատ, ամենքը զարգարուած, զուգուած, ուրախ սրտով սպասում էին նոր-տարուան. վրայ հասաւ և նոր-տարին:

նոր տարի, նոր կեանք, բայց ոչ աղքատների համար...

Յունվարի առաջին օրն էր: Եղանակը ցուրտ. փչում էր բքաբեք քամին. ձիւնը երկընթից առատութեամբ մաղվում էր: Քամին քաղաքի ամեն մի ծակ ու ծուկ լցրել էր ձիւնով: Մեր հարեանները քաշուած իրանց տները, հանգիստ և ուրախ կեանք էին անցկացնում: Իսկ մենք: Ուրբան դժբաղդ արարածներ են աղքատները: Երկինքն անգամ կարծես երես է դարձնում նրանցից. նա ևս ճնշում, հալածում է բաղդի երեսից հալածուածներին... Մենք վառարան ունէինք, բայց փայտ չկար: Փոքրիկ քոյրերս մտան հնամաշ և պատառոտուած անկողինը, սոված փորով և ճնշուած ձայնով աղաղակում էին.

—Մայրիկ, հաց, սոված ենք, սոված... Բայց հաց սրտեղից գտնէինք: Նա սրբութեան պէս մի հազուագիւտ բան էր դարձել մեզ համար: Փոքրիկները կրկին աղաղակեցին.

—Մայրիկ, ախար մրսում ենք, սոված ենք. ինչո՞ւ հաց չես տալիս:

Արդարև նրանք յարգելի պատճառներ ունէին. երկու օր էր, որ ոչինչ չէին կերել: Նըրանք մրսում էին, որովհետև տաք հազուստ շունէին, —անկողին նոյնպէս. վառելու փայտ ևս չկար: Կարծես այդ դեռ բաւական չէր, քամին էլ`

բոլորի պակասը լրացնելու համար, ձիւնը պատերի ճեղքերով բերում, թափում էր ներս, որով սենեակը աւելի և աւելի էր ցրտում:

—Մայրիկ, մրսում ենք, երբորդ անգամ աղաղակեցին փոքրիկները: Նրանց ձայնը հայրս լսելով սկսեց լսելի ձայնով հեկեկալ անկողնում:

Հայրական սիրտ, ի՞նչ ես դու: Նրա ներսը ալէկոծվում էր, և այն աղի արտասուքը, որ թափվում էր նրա աչքերից, նմանում էին ծովի կատաղի ալիքներին, որոնք ուժգնութեամբ զարկուելով ափերին՝ փչրում, ոչնչացնում են ամեն ինչ...

Մայրս չգիմացաւ, նա էլ սկսեց արտասուք թափել: Բայց ես և փոքրիկ քոյրերս ոչինչ չէինք հասկանում: Միայն մեր ծնողների վիճակը, բնականաբար, ազդում էր նաև մեր մանկական անմեղ սրտերի վրայ:

Այդ պահուն ներս մտաւ մեր տանտիրուհին, որ մի գեղեցիկ և բաղդաւոր կին էր: Նա չբարեհաճեց մեզ ողջունել, այլ դրա փոխարէն կոպիտ կերպով գոռաց.

—Դուք, անիրաւ աղքատներ, երբ պէտք է վճարէք ձեր պարտքը:

Մայրս նրան պատասխանելու փոխարէն մի տխուր հայեացք գցեց նրա կողմը:

—Ինչո՞ւ էք լռում, լիրբ և կեղտոտ աղքատներ, երևի ուզում էք դժուար վունդեմ:

—Տիրուհի, ոչինչ չունենք. ժամանակը դեռ չէ լրացած, սպասեցէք. տեսնում էք, որ երեսնաներս սոված թափուել են մերկ գետնի վրայ:

—Լսիր, աներես ու անամօթ, գոռաց հորս վրայ տիրուհին և գնալով դէպի փոքրիկ քոյրերիս կողմը, բացականչեց.

—Այս ի՞նչ է, ստախօս աղքատներ:

—Տիրուհի, ի սէր Աստուծոյ, ձեռք միք տալ. այնքան հարստութիւնիցս այդ մէկ հատ հնամաշ գորգն է մնացել. թողէք մնայ իր տեղում. չէ՞ որ երեսնաներս դրա վրայ են մթնացնում իրանց սև օրը...

—Դուք, գարշելի աղքատներ, փող չէք տալիս, փող, հասկանում էք. ես այս գորգը կը տանեմ ի հաշիւ փողի տոկոսի,—ասաց նա և գորգի ծայրից բռնելով այնպէս ուժգնութեամբ քաշեց, որ քոյրերս թափուեցին խոնաւ յատակի վրայ:

—Տիրուհի, այդ սըր ես տանում. հապա մենք ի՞նչ անենք, աղերսեց մայրս:

—Քնք եփեցէք, պատասխանեց տիրուհին և գորգն առնելով՝ դուրս գնաց.

Անգո՛ւթ մարդիկ:

IV

Այդ հոյակապ տունը՝ որի ներքեի յարկի ամենախոնաւ սենեակներից մէկում ապրում էինք, մի ժամանակ մեր սեպհականութիւնն էր եղել:

Այն օրերում, երբ բաղդը ժպտում էր մեզ իր կեղծաւոր երեսով, ապրում էինք այդ պալատանման շինութեան ամենալաւ յարկում: Բայց երբ անգուժ բաղդի երեսից հալածուեցինք, մեր սեպհականութիւնն անցաւ ուրիշի ձեռքը, իսկ մենք նետուեցինք խոնաւ, մութը նկուղներից մէկը: Մեզ խոստացան թոյլ տալ տասը տարի ձրիաբար ապրել այդտեղ, բայց ամիսը դեռ չլրացած՝ մեզանից տան վարձ պահանջեցին: Ո՛րքան անխիղճ են հարուստները, որոնց խոստումները ոչինչ նշանակութիւն չունեն:

—Ո՛հ, այլևս տանել չեմ կարող այսքան զրկանքները. օգնիր, Թագուհի, ուզում եմ հագնուել, նուազ և լացախառն եղանակով ասաց հայրս տան տիրուհու դուրս գնալուց յետոյ:

—Ո՞ւր պէտք է գնաս:

—Երեխաներիս մահը աչքովս չեմ ուզում տեսնել. թո՛ղ գնամ, կորչեմ. ա՛խ, ինչո՞ւ հայր եղայ, Աստուած ի՛մ...

Մայրս սկսեց լաց լինել: Հայրս յուզուած ձայնով դիմեց նրան.

—Սիրելիս, մի՛ յուսահատուիր, օգնիր հագնուեմ: Թէպէտե ուժերս սպառուել են, բայց երեխաներիս աղաղակը թուլացած ու ցամաքած երակներին մէջ նոր արիւն են հոսեցնում: Այսքան տարեկան տղամարդ եմ, բայց ոչ ոքից, նոյնիսկ իմ ծանօթներից օգնութիւն, ողորմութիւն չեմ խնդրել, այլ միշտ օգնել, ձեռք եմ մեկնել կարօտեալներին... Հերթը հիմա իմս է, ես պէտք է ձեռք պարզեմ...

—Ախար ցուրտ է, կը մրսես:

—Լսիր ինձ, վճռական կերպով պատասխանեց հայրս:

Մայրս մօտեցաւ և օգնեց հօրս հագնուելու: Հայրս օտի կանգնելով՝ յենուեց իր գաւազանին և դիմելով մօրս ասաց.

—Գնա՛ հարեաններից մէկ կաթսայ խընդրիր, թերևս ես էլ կարողանամ եփելու մի բան բերել: Ապա դիմեց ինձ և ասաց.

—Ե՛կ, որդեակս, առաջնորդիր ինձ:

Վ

Մենք դուրս եկանք փողոց: Չիւնը դեռ մաղում էր երկնքից: Քամին դադարել էր: Կառքերը արագութեամբ այս ու այն կողմն էին անցնում: Հայրս կորագլուխ կանգնած փողոցի մէջ՝ մտածում էր:

Ի՞նչ էր արդեօք նրա մտածութեան պատճառը, ես չգիտէի: Ես մրսում էի, այո՛, ամբողջ մարմնով դողդողում և ատամներս իրար էին զարկվում:

—Որդեակս, գնանք դէպի եկեղեցու կողմը, այնտեղ բարի մարդիկ շատ կը լինին:

Մեր քայլերն ուղղեցինք դէպի հոյակապ եկեղեցու կողմը: Ժամասացութիւնը նոր էր վերջացել:

Ծխատէր քահանան երբ մեզ տեսաւ, մօտենալով՝ հարցրեց.

—Մեռե՞լ ունէք:

Հայրս փոխանակ պատասխանելու, մօտե-

ցաւ և խոնարհութեամբ համբուրեց քահանայի աջը:

—Նորածնունդ ունէ՞ք, կրկին հարցրեց քահանան:

—Ո՛չ առաջինը և ոչ երկրորդը, պատասխանեց հայրս:

—Աստուած տայ, որ լինի, պատասխանեց քահանան և հեռացաւ:

—Դրանք են Աւետարանի քարոզողները. անիծուե՛ն այդպիսիները, ասաց հայրս քահանայի ետևից: Մենք ուզում էինք հեռանալ եկեղեցու բակից. այդ ժամանակ մի կաղ, կարճահասակ ծերունի մօտեցաւ մեզ.

—Դ՞ն էս, բարեպաշտ քրիստոնեայ. ինչո՞ւ չես երևում, Պօղոս, ասաց նա հօրս: Վերջինս պատասխանեց.

—Յիւանդ պառկած էի, պարոն երէցփոխ:

—Աստուած առողջութիւն տայ:

—Պարոն երէցփոխ, դուք գիտէք, որ ես էլ ժամանակին մի մարդ էի՝ առատաձեռն դէպի եկեղեցին...

—Ուղիղ է, ուղիղ է:

—Բայց այժմ, պարոն երէցփոխ, հանգամանքները փոխուել են և ինձ խիստ նեղ դրութեան մէջ դրել:

—Աստուած եղածն օրհնէ. տո՛ւր տեսնեմ, սրբան ես տալիս:

Հօրս ճակատի վրայ կնճիռներ կիտուեցին:

—Օգնեցէք, պարոն երէցփոխ, զաւակներս այս օծն օրին մերկ ու քաղցած են:

—Մենք ստանում ենք միայն...

—Դուք էլ չէք օգնում, հարստահարիչներ. միթէ այս օունը (հայրս ձեռքը մեկնեց դէպի եկեղեցու կողմը) նրա համար է կառուցուել, որ հարստահարիչներիդ ապաստարան լինի:

—Դ՞ն էրս, դ՞ն էրս, անհաւատ, գոռաց մեզ վրայ երէցփոխը:

—Ես հեռանում եմ, բայց անէծքս թողնում եմ ձեզ պէսների վրայ:

Մենք հեռացանք եկեղեցու բակից:

—Որդեակս, գնանք դէպի առաջնորդարան. եպիսկոպոսը բարի և ողորմած է, թերևս նա մեզ օգնէ: Միքանի ըոպէից յետոյ հասանք առաջնորդարան: Մեր քաղաքի առաջնորդը, որ միջին հասակով, ալեգարդ միրուքով մի ծերունի էր, այդ երեկոյ նստած առաջնորդարանի հիւրասենեակում՝ քաղաքի ամենահարուստ մէկ վաճառականի հետ զրոյց էր անում: Հայրս սկսեց ողորմութիւն խնդրել եպիսկոպոսից: Ո՛րքան զժուարութեամբ էին դուրս գալիս հօրս բերանից խօսքերը... Նա իր կեանքում առաջին անգամն էր, որ ողորմութիւն էր խնդրում:

—Տօ՛, մանրդ Աստուծոյ, ինչո՞ւ քաղցած ես, չե՞ս ամաչում. միթէ բազուկներ չունե՞ս, ինչո՞ւ չես աշխատում:

—Սրբազան, ամաչում եմ, բայց ի՞նչ անեմ. տանը երեխաներս հաց են աղաղակում, հաց չկայ, իսկ ինքս հիւանդ եմ, աշխատել չեմ կարողանում...

—Սուտ ես խօսում, բազուկներդ քար կ'եփեն:

—Սուտ չեմ խօսում:

—«Քո երեսի քրտնքով հաց կեր», այսպէս է պատուիրում մեր Տէր Աստուածը:

—Այո՛, հաստատեց սրբազանի խօսքը հարուստ վաճառականը:

—Հապա դուք ինչո՞ւ չէք քրտնում, կամաց ասաց հայրս:

—Գասպար, վռնդի՛ր սրանց. օրուայ այս պահուն աղքատներ չեն լինի,—հրամայեց եպիսկոպոսը իր ծառային: Մինչև վերջինի գալը մենք հեռացանք առաջնորդարանից:

Եկեղեցու մօտով անցնելիս հայրս տխուր հայեացքով վերջին անգամ նայեց դէպի այն խաչը, որ փառաւոր կերպով կանգնեցրել էին դանդակատան վրայ... Խեղճ մարդ: Այդ տխուր հայեացքով արդեօք նա աղօթում էր, թէ բողոքում:

—Հայրիկ, միթէ այդ մարդիկ չեն խղճում մեզ, հարցրի ես անմեղու՞թեամբ:

—Անիծուե՛ն դրանք... Ինձ աղքատացնողը իմ խիղճը եղաւ: Բայց յօժար եմ այսպէս աղքատ, արհամարհուած լինել, քան անխիղճ և հարուստ:

—Հայրիկ, մրտում եմ, գնանք:

—Գնանք, պատասխանեց նա, աչքերի արտասուքը սրբելով...

VI

—Մայրիկ, հայրիկն եկաւ. ասում էիր՝ սպասէք. դէհ, վեր կաց, հաց տուր.—այս խօսքերն ասացին քոյրերս, երբ մենք դատարկ ձեռքով ներս մտանք:

—Ջո՛ւր ես դրիլ կրակին, հարցրեց հայրս մօրիցս:

—Գրել եմ,—պատասխանեց մայրս և աւելացրեց.—ի՛նչ ես բերել, ի՛նչ պէտք է եփեմ:

—Քանք եփիր, սիրելիս, մարդկային խիղճը քարացել է...

—Մայրիկ, դէհ, վեր կաց, եփիր, երեսխայական անմեղութեամբ գոչեցին քոյրերս:

Մայրս արձան էր կտրուել:

Հայրս կռացաւ, վառարանի կողքին ընկած

քարի կտորն առաւ, նետեց եռող կաթսայի մէջ, իսկ ինքը պառկեց՝ գոչելով.

—Աղքատներ, անօգնականներ, քար եփեցէք, այդպէս են պատուիրում մեզ մեր հարուստները և հոգևոր հայրերը...

Այդ եղան նրա վերջին խօսքերը:

Գ

ԳԵՂԵՑԻԿ ՉԱՅՆՍԷԻ ԲԱՂԴԸ

(Պարսկական զրոյց)

I

Սով տարի էր: Մի երեկոյ, երբ մութը կօխել էր գետինը, Ա. քաղաքի Չահաղի այգում նստած էր մի պարսկուհի: Այդ երիտասարդ պարսկուհին Չահնսէն էր, որի գեղեցկութեամբ զմայլուած էր ամբողջ քաղաքը: Չահնսէն նշանուած էր տեղական խանի որդի Մուստաֆի հետ և շուտով պիտի ամուսնանար. բայց այդպէս չեղաւ. շուտով վրայ հասաւ սովը, որ շատ ընտանիքների քայքայման պատճառ դարձաւ...: Եւ որովհետև Չահնսէի ծընողները ևս աղքատ էին, ուստի չկարողացան իրանց մինուճար դաւակին ամուսնացնել: Նրա հայրը մեռել էր. իսկ մայրը՝ սովամահ չլինելու

համար ամուսնացել էր մի ուրիշ մարդու հետ: Ամբողջ ընտանիքից մնացել էր միայն խեղճ Չահնսէն, որ ուտելու հաց չունէր: Հարուստ հարեանները բնաւ ուշադրութիւն չէին դարձնում նրա վրայ, իսկ աղքատները միայն իրանց վրայ էին մտածում... Դառն հանգամանքներից ստիպուած՝ Չահնսէն միքանի ամիս սկսել էր սրանից, նրանից ողորմութիւն խնդրել: Փողոցային սրիկաները կշտամբում էին նրան ասելով՝ «բաւական է, թող հպարտութիւնդ, մեզ լսիր, որ մենք քեզ լաւ պահպանենք...»: «Ո՛չ, պատասխանում էր նա, ես չոր ու ցամաք հացով կ'ապրեմ, բայց իմ պատիւը ձեզ նմաններին չեմ ծախիլ...»:

Բայց կեանքը շուտով անտանելի թուաց Չահնսէին, նա այլևս չկարողացաւ իր մէջ խեղդել անձնասիրական զգացմունքը, ուստի վճռեց վերջին անգամ տեսնուել իր ապագայ փեսացուի հետ: Դրա համար նա կանխօրէն իմաց էր տուել Չահնսէի այգեպան Մուխտարին, որ նրա քեռին էր: Բարի Մուխտարը Մուստաֆին տեսնելով ասաց, որ գնայ Չահնսէի այգին, ուր պիտի տեսնուի իր նշանածի—Չահնսէի հետ: Ահա սրա համար էր Չահնսէն Չահնսէի այգին եկել:

—Ինչո՞ւ չի երևում այդ ծերուկը, ասաց նա և շղարշը, որի մէջ փաթաթուած էր, ե-

րեսի վրայից ետ քաշեց, որտեղից երևացին նրա երկու վառվռուն աչքերը, որոնք սիրով վառ զգացմունք էին արտայայտում:

Յանկարծ թփերի միջից դուրս եկաւ Մուխտարը:

—Չահնսէ, դէպի հին «խաւլաթ-խանան»*), ասաց Մուխտարը և հեռացաւ: Չահնսէն ծերունի այգեպանին հասկացաւ և գլխով նրան շնորհակալութիւն արաւ ու ճանապարհ ընկաւ դէպի «խաւլաթ-խանան»: Նա սրտատրոփ և արագ քայլերով առաջ էր գնում: Ճանապարհին յանդիմանական, կծու խօսքեր էր պատրաստում, որ Մուստաֆի գլխին թափի:

Վերևի այգուց դուրս գալով նա մտաւ միջին այգին, ուր գտնվում էր հին «խաւլաթ-խանան»: Այս «խաւլաթ-խանան» և այգին, որ բաղկացած էր երեք մասից, առաջնորում պատկանում էր Փիլ Չահնսէի, որ մի գիշեր իր հարեմխանի կանանցից խեղդուեց:

Չահնսէ, որին ազգակից էր Չահնսէին, հրամայեց բոլոր կանանց՝ խեղդելու համար ծովը թափել, իսկ այգին ամբողջապէս յանձնուեց տեղական Ղազիին, որ առանձին պատիւ ունէր

*) «Խաւլաթ-խանայ»—նշանակում է գաղտնատուն: Այս տեսակ գաղտնատներ գլխաւորապէս կառուցվում են Պարսկաստանի բազմաթիւ մէջ:

Չահի մօտ: Այգին իր նախկին տիրոջ անուամբ կոչվում էր Չահգաղի այգի: Չահնսէն հաղիւ թէ մօտեցել էր «խաւլաթ-խանին», որտեղ թագնուած էր Մուստաֆան, որ վերջինս դուրս գալով իր թագնուած տեղից, մօտեցաւ Չահնսէին և երկու սիրահարները գրկախառնուեցին: Չահնսէն ետ քաշեց իր շղարշը, դրեց մի կողմը և իր սիրելիի առաջ ներկայացաւ որպէս մի հրեշտակ: Թէև անգութ սովն այդ գեղեցիկ արարածի վրայ ազդել էր և նա մաշուել էր, բայց և այնպէս՝ աւելի սպիտակացել, աւելի գեղեցկացել էր: Մուստաֆան տեսնելով իր սիրուհուն այգալիսի աննախանձելի վիճակի մէջ, խիղճը խայթեց նրան: Չահնսէն ասաց նրան.

— Դու, Մուստաֆա, անգութ ես:

Մուստաֆան ոչինչ չպատասխանեց:

— Մուստաֆա, ասաց Չահնսէն, մի՛թէ քո երակներում արինն չի հոսում. մի՛թէ դու կենդանի մեռած ես...: Ո՛հ, մի նեղանար, որ քեզ կշտամբում եմ. բայց արդեօք ես իրաւունք չունեմ այսպէս խօսելու: Այո՛, ունեմ. ես դռնէ դուռն ընկած ողորմութիւն եմ ծողովում, իսկ դու, անգութ, քո հօր պալատում քէֆեր ես անում...: Մի՛թէ ես այնչափ ատելի եմ քեզ, մոռացուած քեզանից, որ ձեր այն առատ, շռայլ սեղանի մի աման կերակրին էլ

արժան եմ...: Կամ ազատիր ինձ այս աննախանձելի դրութիւնիցս, կամ թէ՛ ինքս ինձ կ'ազատեմ. այս է իմ վճիռը:

Մուստաֆան համբի պէս լուռ էր. նա ոչինչ չէր խօսում. միայն մեքենայաբար նայում էր իր գեղեցիկ սիրուհուն, և երեւակայելով, որ ապագայում ինքն այդ հրեշտակին իրան կը սեպհականէ, ուստի իր սրտի մէջ մի առանձին ինքնաբաւականութիւն էր զգում:

Նա սիրում էր Չահնսէին, այո՛, սիրում էր, միայն մի անտեղի արգելք նրան մտատանջութեան մէջ էր գցում. ահա այդ անտեղի արգելքըն էր պատճառը, որ նրա գէմքը մռայլուել, այլայլուել էր:

Չահնսէն այդ նկատեց:

— Ինչո՞ւ չես խօսում, Մուստաֆա. չլինի՛ թէ իմ խօսքերը քեզ վիրաւորեցին:

— Ո՛չ, քո խօսքերն ինչո՞ւ պիտի ինձ վիրաւորեն, քանի որ դուտ ճշմարտութիւններ են պարունակում իրանց մէջ. ես յանցաւոր եմ քո առաջ, Չահնսէ. այո՛, յանցաւոր եմ, բայց, ի սէր Ալլահի և Մարգարէի, վրաս մի բարկանար, ուղում եմ սիրտս քո առջև բանալ:

— Յիշում ես այն օրը—շարունակեց Մուստաֆան,—որ քո հանգուցեալ հօրը սև հողին յանձնեցինք. այն օրը հայրս ինձ խտաիւ արգելեց, որ իմ տեսակցութիւնները զաղարեցնեմ քեզ հետ.

երբ դրա պատճառն ուզեցի խմանալ, նա ասաց.

—Պարզ է, որ դու այսուհետև չպէտք է ամուսնանաս նրա հետ:

—Ինչո՞ւ, հայր, չէ՞ որ ես և նա փոխադարձաբար սիրում ենք իրար. ի՞նչ անենք որ աղքատ է:

—Ահա հէնց նրա այդ աղքատութեան պատճառով հրամայում եմ քեզ, որ այսուհետև չգնաս նրա մօտ, — ասաց հայրս. — Ընտրիր քեզ համար մի ուրիշ աղջիկ, որ բարձր դասակարգից լինի, որ լաւ օժիտ բերի. ես պատրաստ եմ քեզ իսկոյն կեթ ամուսնացնել:

—Ահա բուն կղերութիւնը, սիրելի Չահնսէ, այժմ չգիտեմ ի՞նչ անեմ...

—Մուստաֆա, սիրում ես ինձ առաջուայ պէս:

—Ալլահը վկայ, մեծ Մարգարէն վկայ, որ սիրում եմ:

—Եթէ սիրում ես, կարող ես ազատել ինձ:

—Այո՛, քս ազատութիւնը մեր փախուստ տալումն է կայանում. յօժանր ես, եթէ քեզ փախցնեմ:

—Այո՛, յօժար եմ, բայց ո՞ւր փախչենք. չէ՞ որ ամեն տեղ սով է, մարդիկ իրար միտ են ուտում. մեզ ո՞վ կը պահպանէ:

—Այդ մասին ես կը հոգամ, անհոգ մնա:

—Ո՛չ, ո՛չ, — գոռալով ներս ընկաւ ծերունի Մուխթարը, — փախչել չէ՛ հարկաւոր. դիմեցէք

Ղազիին: Ալլահը վկայ, որ Ղազին մի հատ է մեր ամբողջ մհալումը: Ա՛խ, սրբան ողորմած, սրբան գլխասիրտ է նա՛ մեծ Մարգարէի փոխանորդը: Նա ձեր «քեարինը» ձրիապէս կը տայ:

—Հօրիցս եմ երկիւղ կրում, Մուխթար:

—Ե՛յ երիտասարդ, այդ ինչե՛ր ես մտածում: Ղազին երբ ձեր «քեարինը» տայ, ո՞վ կարող է ձեզ նեղացնել. չէ՞ որ քո հայրը տեղիս լսանն է, որ նոյն Ղազիից կախումն ունի: Մի՛թէ քեզ յայտնի չէ, որ Ղազիի ամեն մի խօսքը օրէնք է ուղղափառների համար. չէ՞ որ նա մեծ Մարգարէի փոխանորդն է: Ես կ'օգնեմ ձեզ:

—Ալլահը քո կենաց օրերն աւելացնի, որ մեզ այդ բարի խուրհուրդը տուի, ասացին միարեւրան երկու սիրահարները:

—Ուրեմն դուք այստեղ կը գիշերէք, ես ձեզ համար «շամ»*) կ'ուղարկեմ, ասաց այգեպանն ու դուրս գնաց:

II

Առաւօտ էր. արեգակը դեռ նոր էր լուսագունել: Գեղեցիկ տեսարան էր ներկայացնում

*) Չամ—երեկոյան ճաշ, ընթրիք:

Չահգաղի այգին, Կասպեան ծովի ափում: Նորաբաց վարդենու թփերը, կանաչ խոտերը՝ որպէս թաւիչ պէծին-պէծին տալով, այս ու այն կողմն էին ծածանվում: Թռչունները, որոնցով լիքն էր այգին, մէկ թփից միւսն էին ճախրում: Ծովը լուռ էր. ալիքները քրքջալով գալիս խփում էին այգու պարիսպների ստորոտներին ու ետ գաւռում: Պտրիսպների ետեից՝ այգու կողմից ընկած էին մի շարք շինութիւններ, որոնց մէջ գտնվում էին թուով հինգ հաս բաղանիք, որոնք կառուցուած էին պարսկական ճաշակով: Այդ բաղանիքների իւրաքանչիւր դռան ճակատին նկարուած էին պարսկական նշաններ՝ արեգակը և առիւծը, որոնց հմուտ ճարտարապետի երեւկայութիւնը այնպէս էր ստեղծագործել մարմարի տնի վրայ, որ մարդ նայելով չէր կըշտանում:

Այգու կենդրոնում գտնվում էր պարսկական մզկիթը, որի գագաթը դալարազարդ ծառերի միջով դուրս էր եկած միքանի տասնեակ սաժէն բարձրութեամբ:

Մզկիթի ամենավերջին ծայրին, մի ձողանման երկաթի վրայ գտնուած մի ինչ որ սպիտակ բանի վրայ նկարուած էր մեծ Մարգարէի՝ Ալլիի աջը, որ այս ու այն կողմն էր ծածանվում: Մօլլան առաւօտեան աղանն էր կանչում: Կրօնի ծիսակատարութիւնը ֆանատիկոսու-

թեան հասցրած մոլեռանդ պարսիկները՝ մի-մի ջրաման ձեռքներին վաղում էին դէպի ծովափը: Մզկիթին կից գտնվում էր Չահգաղի պալատը, որ պահաս ճաշակով չէր կառուցուած: Այդ ամբողջ շինութիւնը կլոր ձև ունէր, ինչպէս բերդերի բուրգերը: Առաջին յարկում ապրում էին Չահգաղի ֆերրէշները, երկրորդում՝ դիւանական գործեր էին վճռվում, իսկ երրորդում՝ ապրում էր ինքը Չահգաղէն: Այդ շինութիւններից ոչ-այնքան հեռու, աւելի ցածր դիրքով կառուցուած էին թուով վեց սենեակ, որոնց մէջ ապրում էին Չահգաղի բաղմաթիւ կանայք: Դա հարեմխանան էր: Սրեգակի առաջին ճառագայթներն ընկել էին այդ շինութիւնների գագաթների վրայ, որոնք պտղում էին: Այդտեղ չկային միայն Ֆիլ-Չահգաղէն և իր կանայք: Չահգաղի տեղ նստած էր մի կրօնաւոր, այն է՝ Ղազին, որ իր համար ընարել էր շինութեան երրորդ յարկը, որտեղ և ապրում էր: Հարեմխանան դատարկ չէր:

Ղազին ևս շատ կանայք ունէր. Բաղանիքները նոյնպէս միշտ կենդանի էին պահվում: Դիւանական գործերը նոյնպէս Ղազին էր վրձնում և ինքը ժողովրդից պաշտվում էր որպէս սուրբ մարդ, մանաւանդ որ մեծ Մարգարէի փոխանորդն էր:

Այդ առաւօտեան Ղազին բաղանիքից վերա-

դառնալով, նստեց դէպի ծովը դուրս բերուած պատշգամբի վրայ և հրամայեց, որ դալեան պատրաստեն: Չաս շանցած վերադաձաւ Մուխթարը և պարսկական դալեանը, որ զարդարուած էր սակեայ շղթաներով, դրեց Ղազինի առաջ, իսկ ինքը ձեռները կըծքին՝ սպասում էր իր տիրոջ հրամանին: Ղազին համ ծխում, համ բերկրանքով նայում էր ծովին, որի երեսին մակոյկներն այս ու այն կողմն էին լողում:

«Այլահ, օգնիր, որ բերանս բանամ», քթի տակ ասում էր Մուխթարը:

—Ո՛վ Իմամների զադայի դուակ, համարեա գոռաց Մուխթարը:

Ղազին գադաբեցրեց ծխելը և դալեանի կոթը ձախ ձեռքն առնելով՝ դիմեց Մուխթարին:

—Ասան, ի՞նչ է խնդիրդ, Իմամների զադայի հաւատարիմ ծառայ:

Մուխթարն ամեն ինչ պատմեց և խնդրեց, որ այն երկու սիրահարները «քեարինը» ձրի տայ:

—Գեղեցիկ է աղջիկը, հարցրեց Ղազին:

—Հաջի Աուլամի աղջիկ Չահնսէն է:

—Հաս... յիշեցի. գնան շուտով բեր, հրամայեց Ղազին:

Մուխթարն ուրախ-ուրախ և շտապ քայլերով վազեց հին «խաւթ-խանան»:

—Չահնսէ, Մուստաֆա, շնուտ արէք, այս րոպէին պիտի ներկայանաք Ղազինին:

Չահնսէն, ինչպէս սովորութիւն է պարսից մէջ, երեսը բաց չէր կարող ներկայանալ մի պատուաւոր մարդու, որպիսին էր Ղազին: Նամի կերպ ծածկեց երեսը հին շղարշով և Մուստաֆի հետ ներկայացաւ Ղազինին, որ նրանց սիրով ընդունեց:

Ղազին շատ էր աշխատում Չահնսէի երեսը տեսնել, բայց այդ նրան չէր յաջողվում: Միայն լսում էր Չահնսէի ալեխառն արտասուքի հեկեկոցը, որ ասում էր.

—Ո՛վ մեծ Մարգարէի փոխանորդ, օգնիր:

—Կ'օգնեմ, աղջիկս, հանգիստ կացիր:

Երկու սիրահարներն ընկան Ղազինի ոտքերը և համբուրեցին նրա փէշերը, յայտնելով նրան իրանց շնորհակալութիւնը:

—Այս երեկոյեան ձեր «քեարինը» կը տամ և ձեզ, որպէս պատուաւոր հիւրերի, մի ամիս մօտս կը պահեմ, անհնգ մնացէք: Այժմ, դու, Մուստաֆա, շարունակեց Ղազին, կարող ես գնալ և քո հարսանեաց պատրաստութիւններով երեկոյեան վերադառնալ ինձ մօտ, իսկ Չահնսէին թող այստեղ:

Մուստաֆան գլուխ տալով՝ դուրս գնաց դէպի քաղաք:

III

Մուստաֆայի գնալուց յետոյ Ղազին հրամայեց Մուլթարին, որ ձահնսէին տանի Ղամար-Սուլթանի սենեակը: Ղամար-Սուլթանը Ղազիի առաջին գեղեցիկ կինն էր և մօտ ժամանակներում վախճանուել էր: Նրա հրամանն անմիջապէս կատարուեց:

Ձահնսէին տարան Ղամար-Սուլթանի սենեակը, որտեղ եկաւ և Ղազին:

—Խեղճ աղջիկ, հագուստդ ինչպէս հնացած է,—ասաց Ղազին Ձահնսէին, որ անշարժ կանգնած էր սենեակի մէջտեղում:

—Երևող բնաց, աղջիկս, ինձանից մի քաշուիր, այսուհետե դու իմ դաւակն ես:

Ձահնսէն լսելով՝ «իմ դաւակն ես» խօսքերը, վստահացաւ երեսը բանալու:

—Ա՛խ, ինչ սիրուն ես, աղջիկս:

Ձահնսէն լուռ էր:

—Ո՛չ, ես քեզ ձեռիցս չեմ թողնիր,—չարունակեց Ղազին,—քեզ ինձ վրայ «քեաբին» կ'անեմ. յօժանր ես:

—Ո՛վ մեծ Մարգարէի փոխանորդ, խղճն վրաս, ինձ մի բաժանիր իմ Մուստաֆայից:

—Հն՛, հն՛, հն՛, Մուստաֆան ինչ է ինձ մօտ. գանձ, պատիւ, հռչակ իմ մօտն է, թէ՛ Մուստաֆի. խելքի եկ, անջիկ, քո յօժար կամքով հեռացիր Մուստաֆից, թէ՛ չէ ես կը հեռացնեմ՝ նրան բանտ նստեցնելով, իսկ քեզ ինձ կին առնելով:

—Խղճն ինձ, սով հայր...

—Ուրեմն չես յօժարում:

Ձահնսէն ընկաւ Ղազիի ոտները. Ղազին գրկեց գեղեցիկ Ձահնսէին, որ լալիս, գոշում էր ասելով՝

—Ի սէր Ալլահի, մեծ Մարգարէի, մի թշուառացնիր ինձ:

IV

Արևը խոնարհուել էր դէպի իր մուտքը: Արեգակի ծիրանագոյն ճառագայթների տակ ծովը պսպղում էր. փչում էր երեկոյեան մեղմ ու զուպարար քամին, որից ձահգապի այգու ծառերն ու թփերն այս ու այն կողմն էին ծածանվում:

Ղազին դեռ փակուած էր իր սենեակում:
Այդու արևմտեան կողմից մի երիտասարդ ու-
ղում էր ներս մտնել:

Երկու զինուած ֆէրրէշներ նրան արգելե-
ցին:

— Թողէք, ձեզ ասում եմ, գոռաց Մուստա-
ֆան, որ գալիս էր «քեաբինը» ստանալու:

— Զենք թողնիլ:

— Ախար Ղազիի մօտն եմ գնում:

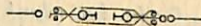
— Մենք այդ գիտենք և հէնց դրա համար
թոյլ չենք տալիս:

— Ինչո՞ւ:

— Այնպէս, Ղազին մեզ հրամայել է, որ քեզ
այստեղից վաճառենք:

— Գորէք, անիծուածներ...

Դեռ խօսքը չէր վերջացրել խեղճ Մուստա-
ֆան, որ ֆէրրէշները բռնեցի նրան և ծեծելով
տարան դէպի բանտ:

Դ

Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն

(Պարսկահայերի կեանքից)

I

Դեռ նոր էր մայր-մտնող արևը իր ետե-
ւից թողած ծիրանագոյն շառաւիղներով ներ-
կել երկինքը: Հիանալի տեսարան էր ներկայա-
ցնում այդ միջոցին Կասպեան ծովը: Նա
մեղմօրէն զարկվում էր իր աւազոտ ափերին:
Ծովի երեսին կարծես աղամանդի կտորներ
էին շաղ տուել, այնպէս էր ծովը պօպղում,
մարդու աչք շլացնում: Հեռուից, շատ հե-
ռուից ալիքներն իրար վրայ անցնելով դէպի
ափն էին վազում, ճանապարհին իրար հետ
զրկվում, համբուրվում, իրար ետևից վազե-
լով՝ գալիս խփվում էին ափին և քրքշալով
կրկին ետ դառնում՝ նոր ափ եկող ալիքների
հետ ևս զրկվում, համբուրվում, նորից դէպի

ափ վազում: Ալիքները իրար շփուելուց ծովը մեղմ շունջ էր հանում:

Ծովի երեսին, տեղ-տեղ, աստղերի մեծութեամբ լոյս էր երևում. դրանք շոգենաւեր էին, որոնք նորահարսի պէս զարդարուած, զուգուած՝ այս ու այն կողմն էին լողում: Այդ ժամին Ա... Ծովեղբերեայ քաղաքի բնակիչները զրօսատեղերից նոր էին տուն վերադառնում: Զահագդի այգում գտնուած Սաֆի-Ղուլի-խանի հարեմխանի լապտերները վառուած էին: Հարեմխանի կանայք զուգուած-զարդարուած՝ այգի էին դուրս եկել և իրանց փակուած կեանքից միայն երեկոներն ազատ լինելով՝ խաղում, պարում էին. իսկ ինքը, Սաֆի-Ղուլի-խանը բերկրանքով նայում էր իր գեղեցկուհիներին, որոնցից իւրաքանչիւրն աշխատում էր իր նազելի պարով խանի ուշադրութիւնն իր վրայ դարձնել...

Խանը մեքենայաբար նայում էր իր գեղեցկուհիներին, որոնցից մէկին գովում, միւսին կշտամբում էր՝ իրանց բռնած պարերի առիթով: Իսկ խանի ծառան՝ Ժերունի Մուստաֆան, խանից փոքր ինչ հեռու կանգնած՝ ձեռները կրծքին, սպասում էր իր տիրոջ հրամանին: Խանը նստած տեղից վեր կացաւ և սկսեց յետ ու առաջ քայլել պատշգամբի վրայ:

—Ո՛չ, անկարելի է որ «նա» իմ կանանո-

ցում չլինի, յանկարծ բացականչեց խանը և մտաւ իր առանձնասենեակը: Մուստաֆան յետեց իր տիրոջ մինչև առանձնասենեակի դուռը, որտեղ և կանգ առաւ:

—Մուստաֆա, ներս մտի՛ր, հրամայեց խանը: Ծերունի ծառան ներս մտաւ:

—Մուստաֆա, այսպէս սկսեց խանը, չկարծես թէ ամբողջ Իրանի կանանոցներում իմ կանանոցի գեղեցկուհիների նմանը կարող ես գտնել.—Ո՛չ, այդ անարելի է, եթէ նոյնիսկ ճրագով ման գալու լինիս: Քայց երէկ ծովափում զրօսնելիս, Մուստաֆա, շարունակեց խանը, ինձ մի հայուհի պատահեց, որի գեղեցկութեամբ ես այժմ էլ յափշտակուած եմ: Մուստաֆա, ի՛նչ գեղեցկուհի... Անիծուածի շագանակագոյն մագերի երկու հատ ծամերն իջել էին մինչև ոտները, աչքերը խոշոր, սև-սև... ո՛ր մէկն ասեմ... Ալլահի և մեծ Մարգարէի օգնութեամբ երբ նրան կը բերեմ իմ կանանոցը, զու էլ կը տեսնես նրա սքանչելի գեղեցկութիւնը: Այժմ գիտես ինչ կայ, սիրելի Մուստաֆա, խօսքը առաջ տարաւ խանը, ես զազանի կերպով Թէաճիր-բաշի Սարգսից իմացել եմ հայուհու ո՛վ լինելը, մինչև անգամ և նրա բնակարանի տեղը: Այս երեկոյեան Թէաճիր-բաշի Սարգսիւր քեզ ցոյց կը տայ նրանց տունը, իսկ քեզ մնում է նրան փախցել քո տի-

րոջ համար, որի համար, հաւատացնում եմ, Մուստաֆա, առատօրէն ինձանից կը վարձատրուես... Այժմ, ասան, կարող ես այդ գործը գլուխ բերել:

Այդպիսի գործերում փորձուած ծերունի ծառան իսկոյն պատասխան շտուաւ իր տիրոջ: Նա, իբր թէ մտածելով, կորագլուխ՝ սենեակի յատակին էր նայում: Միքանի բոպէ այդ դրութեան մէջ մնալով՝ յանկարծ նա գլուխը վեր բարձրացրեց և դէմքին լուրջ կերպարանք տալով՝ դիմեց խանին.

—Ողորմած տէր, այդ ի՞նչ գեղեցկուհի է, որ Ջէյրան-խանումիցն էլ անց է:

—Երգվում եմ մեծ Մարգարէի անունով, որ նրա նման սիրուն կին դեռ չեմ տեսած, միայն կարելի է ասել, որ նրան փոքր ի շատէ կարելի է նմանեցնել Սոնա-խանումին, որ անցեալ տարի իրան ծովը նետեց:

—Սոնա-խանումը, այն, նա շատ սիրուն և խելօք կին էր, բայց ափսոս որ հայուհի էր:

—Այդ հայուհիները հէնց այդպէս գիծ են լինում, պատասխանեց խանը:

—Ողորմած տէր, էլ ինչո՞ւ մի գիծ էլ բերենք, որ իրան ծովը նետի, նկատեց Մուստաֆան:

—Ո՛չ, նա չի կարող իրան ծովը նետել, ես նրան բուլբուլի պէս եմ պահելու:

—Ես պատրաստ եմ ձեր հրամանը կատարել, ողորմած տէր, միայն ձեզ մնում է այդ մասին միքանի անհրաժեշտ կարգադրութիւններ անել:

—Ի՞նչ կարգադրութիւններ:

—Այն, պէտք է, որ ինձ հետ միքանի բաջ տղամարդիկ լինին, որոնք ծովի բնութեան հետ փոքրիշատէ ծանօթ են, որ գործ տեսնենք:

—Վերցրու մեր ծառաներից հինգ հոգի:

—Հինգ հոգի միայն:

—Այն:

—Հինգ հոգով մենք ոչինչ չենք կարող անել:

—Ինչո՞ւ:

—Ողորմած տէր, չէ որ այդ հայերն էլ մարդ են, և այն էլ ի՞նչ տեսակ մարդ, երբ գործը պատուի զգացմունքին է վերաբերում...: Ուրեմն անհրաժեշտ է, որ ինձ հետ ամենաքիչը տասը ֆէրրէշներ լինին:

—Վերցրու էլ աւելի, ի՞նչ վնաս:

—Ուրեմն թո՞ղ իմ ամենաողորմած տէրն առաւօտեան դեռ աքաղաղները շկանշած՝ բարեհաճի ընդունել իր խոնարհ ծառայի որսը:

—Կրտսեմ անհամբեր որոշած ժամանակիդ. ուրեմն թո՞ղ Ալլահը և մեծ Մարգարէն իրանց օգնութեան աջը մեկնեն քեզ, որ դու՛

հաւատարիմ Մուստաֆա, իմ ցանկացածը կատարես, ասաց խանը:

Ծերունի ծառան խանին գլուխ տալով՝ դուրս գնաց:

II

Կէս գիշեր էր. Կասպեան ծովը հազիւ շքնջալով շարժում էր իր ալիքները, որոնք լուսնի կաթնանման լոյսի տակ պսպղում էին որպէս արծաթ: Ա... քաղաքի բնակիչներն արդէն քնած էին. մերթ ընդ մերթ լսվում էր պարսիկ գիշերապահների ձայնը, որ գոռում էր՝ «Եճ-Ալի...»: Ծովափին մի ետ ընկած տեղում գտնուած մի գետնափոր խրճիթի ճրագը դեռ վառվում էր. նա իր աղօտ լուսով լուսաւորում էր խրճիթը, ուր մի երիտասարդ կին նստած՝ սպիտակեղէն հագուստներ էր լուանում: Խրճիթի մէջ, գետնի վրայ փռուած էր մի հնամաշ անկողին, որի մէջ պռոկած էին երիտասարդ կնոջ երեք մատաղահաս երեխաները: Թամարը, այդպէս էր կոչվում կինը, Ա... քաղաքում, լուացարարութեամբ էր պա-

րապում: Նա գիշերը ցերեկ անելով հազիւ կառողանում էր իր զաւակների օրական պարէնը հայթայթել:

Ահա վեց տարի էր, որ նրա ամուսինը՝ Գրիգորը, պանդխտութեան էր գիմել և այդքան ժամանակամիջոցում կինն ամուսնուց ոչ նամակ, ոչ որևէ լուր էր ստացել: Վերջին օրերը միայն Թամարը մի նամակ ստացաւ Գրիգորից, ուր յայտնում էր, թէ մինչև մի շաբաթ առէն կը վերադառնայ: Ինչպիսի ուրախութիւն էր այդ շաբաշ կեանքի մատնուած, անտէր թողած կնոջ համար, որ ամուսնուց վաղուց արդէն յոյսը կտրել էր: Այժմ էլ, երբ ամբողջ օրուայ աշխատանքից նրա մէջքը ծռուել, ցաւում էր, երբ մատները խաշուելուց մժմժում էին, նա ամուսնու մօտալուտ վերադարձի քաղցր յոյսերով էր համակուած և այդ բոպէին նա մոռացած էր իր երկարամեայ անընդհատ տանջանքները, մինչև իսկ երջանիկ էր զգում իրան: Նա նոր էր վերջացրել լուացքը և պատրաստվում էր քնելու, երբ դրսում ոտնաձայն լսուեց. միբլիշ ժամանակից յետոյ դուռը բողխեցին: Թամարը միաժամանակ թէ վախեցաւ և թէ ուրախացաւ. վախեցաւ՝ որովհետև այդ ժամանակ երբէք ոչ ոք նրա դուռը չէր ծեծել. ուրախացաւ՝ որովհետև նա կարծեց, թէ եկողը գուցէ Գրիգորն է...: Վերջին մտքից դըր-

դուած, նա խելագարի պէս ուզեց վազել, որ դուռը բանայ, երբ յանկարծ սարսափած կանգ առաւ:

— Դուռը բաց, գոռացին դրսից:

Թամարը տեսաւ, որ եկողները ուրիշ մարդիկ են և հայերէն չեն կանչում:

— Ո՞վ էք, հաղիւ կարողացաւ ձայն հանել:

— Մենք ենք, բաց, միաբերան գոչեցին պարսիկ ֆէրրէշները:

— Ախր դուք ո՞վ էք, ինչ էք ուզում ինձանից:

— Ասում ենք՝ բաց, բաց. քեզ ինչ թէ մենք ով ենք, սպառնալից ձայնով ասացին ֆէրրէշները:

Թամարն ամբողջ մարմնով սկսեց դողալ. աեղիցն անգամ չշարժուեց. կարծես քարացել էր:

— Բաց արա, քեզ ասում են, — կրկին լրսուեց պարսիկների կատաղի ձայնը: Դրա հետ միասին լսուեց սաստիկ հարուած դռան վրայ...: Դուռը կրունկի վրայ ճրճալով բացուեց և տուս ֆէրրէշներ ներս թափուեցին: Թամարի յանկարծ բարձրացրած աղաղակի վրայ երեխաները զարթեցին և լեղապատառ սկսեցին աղիողորմ կերպով գոռալ:

— Հանգստացրէ՛ք այդ «լակոտներին», հրամայեց մի ծերունի, որի արտաքին տեսքը վրկայում էր, թէ նրա խիղճը մեռած է, որ նա գազանաբարոյ է...:

— Ո՛հ, ինձ սպանեցէք, ինձ կտոր-կտոր արէ՛ք, միայն երեխաներիս ձեռք մի՛ք տալ...:

— Մենք քեզ չենք սպանելու, «գէօղալ», հանգիստ կաց, ասաց նոյն ծերունին և գրկեց Թամարի իրանը: Իսկ մէկ ուրիշը սուրը մերկացրած անկողնի մէջ սկսեց մորթել երեխաներին...:

Ջարհուրելի տեսարան էր այդ. մայրը ճըշում էր, ուզում էր դուրս պրծնել ծերունու գրկից, որ իր զաւակներին օգնութեան հասնէ, բայց նրա աշխատանքն իզուր էր անցնում...:

— Փիլ-աղա, վերջացրի՛ր:

— Մուստաֆա, այս փոքրիկ աղջկան չեմ ուզում սպանել:

— Ինչո՞ւ:

— Գեղեցիկ է, շատ գեղեցիկ...:

— Հանգստացրո՞ւ շուտով:

Ահագին վիթխարի սուրը դիպաւ փոքրիկ աղջկայ պարոնոցին, որ միքանի բոպէ միայն այս ու այն կողմը թաւալեց և անշարժ մնաց:

— Տանը ինչ որ կար վեր առա՛ք:

— Այո՛:

— Դէ, այդ «լակոտներին» գիակները տարէ՛ք մահոյկի մէջ դրէ՛ք:

Երեխաների գիակներից յետոյ երկու ուժեղ

բազուկներ դուրս տարան ուշաթափ Թամարին:

Լոյսը նոր էր բացվում: Քնած բնութիւնը ջրիչ-ջրիչ զարթնում էր: Հեռուն, շատ հեռուն, այնտեղ, ուր ծովը միացած էր երկնքի հետ, երկնքի լայն մասը կարմրել և կարծես կրակի մի խարոյկ էր վառուած՝ որ անխնայաբար լափում էր արևելքը: Աքաղաղներն առաւօտեան լուսաբացն էին անտում: Ձկնորսները քաշուել՝ ավին էին դուրս եկել. նաւերն արդէն ճանապարհուած էին: Ա... քաղաքի արհեստաւոր դասակարգը զարթնել և խանութներում ճրագի լուսով աշխատում էր: Մօլլան բարձրացած մզկիթի գլուխը, այնտեղից առաւօտեան ազանն էր կանչում: Այդ ժամին մի մակոյկ ծովի վրայ այս ու այն կողմն էր լողում: Վեց ուժեղ բազուկներ մակոյկն այս ու այն կողմն էին տանում, բայց ոչ մի տեղ մակոյկը կանգ չէր առնում: Վերջապէս գետաբերանը մտնելով մակոյկը կանգ առաւ:

—Ռասուլ, դէ այժմ այդ «լակոտների» դիակները ծովը գցիր:

—Մուստաֆա, բաս ջուրն ափ չի դուրս բերիլ:

—Գցիր, քեզ ասում եմ. բաս չես տեսնում, որ ջուրը դէպի ծովն է դնում. գցիր, գրանց դիակները սլ գիտէ սր աշխարհում ափ դուրս կը գան:

Միքանի ծանր բաներ ծովը թափուեցին: Գրանք երեխաների դիակներն էին անկողնու մէջ փաթաթուած: Անկողինն էլ հետներն էին վերցրել, որպէսզի արեան հետքերը ծածկեն:

Մակոյկի ընթացքն այնուհետև դէպի ավին ուղղուեց: Կէս ժամից յետոյ խանի ապարանքում աշխատում էին ուշքի բերել Թամարին: Խանն ինքն էր նստած նրա կողքին և շուտ-շուտ ձեռքը դնում էր նրա կրծքին: Խանի ուրախութեանը չափ ու սահման չկար, երբ գեղեցիկ կինը աչքերը բաց արաւ և անմիտ հայեացքով սկսեց նայել իր շուրջը...

III

Այս դէպքից անցել էր ուղիղ մի շաբաթ: Մի կիրակի առաւօտ Ա... քաղաքում մեծ իրարանցում կար: Թէ հայ, թէ պարսիկ բոլորը հաւաքուել էին Կէօմրուք-խանան *):

*) «Կէօմրուք-խանան» նշանակում է մաքսատուն: Պարսկաստանի գաւառական քաղաքներում սովորութիւն է մաքսատներում դատական գործեր վճռել: Այսպէս էր Ա... քաղաքում:

Խուռն բազմութիւնն անհամբեր սպասում էր տեղական դատաւորին—հեաքիմին և դադուն, որոնց յայտարարութեամբ ժողովուրդը հաւաքուել էր Կէօմբուք-խանան: Մի քառորդ ժամից յետոյ հեաքիմն ու դադին միքանի մօլլաների, սէիդների հետ եկան. բազմութիւնը նրանց տեղ տուաւ: Նրանք գնացին և իրանց համար առաջուց պատրաստած սենեակում բազմեցին: Միքանի ըոպէ լուութիւն պահպանելուց յետոյ, դադին դիմեց ամբոխին.

—Գրիգոր Կուզիկեանը, որ գանգատուել է Սաֆի-Ղուլի-խանից, թո՛ղ առաջ գայ:

Բազմութիւնը ձեռքբերով՝ առաջ եկաւ մի քսանութամեայ հայ երիտասարդ:

—Կանգնիր այստեղ, ասաց ֆէրբէշ-բաշի Սմայիլը, նրան կանգնելու տեղ ցոյց տալով:

Գրիգորը հնազանդուեց նրան:

—Գ. Գրիգոր, ասա՛, տեսնեմ՝ դու ինչո՞ւ ես գանգատուել Սաֆի-Ղուլի-խանից, որ մի բարի, առաքինի մարդ է. այս կարող են վկայել մեր նահանգի ուղղափառները:

—Ես ձեր «բարի» և «առաքինի» խանից գանգատուում եմ, որ նա իմ կնոջն ու մատաղահաս երեխաներիս բռնութեամբ տարել և կրօնափոխ է արել:

—Վկայ ունի՞ս, որ խանը քո կնոջը բռնութեամբ է տարել:

—Այստեղ ի՞նչ վկայութիւն է հարկաւոր, քանի որ հաստատ է, թէ խանի ֆէրբէշները մի գիշեր կնոջս ու երեխաներիս բռնութեամբ տարել են խանի մօտ:

—Ո՞վ էր այդ տեսնողը. չէ՞ որ դու երէկ ես եկել, մինչդեռ այդ դէպքը մի շաբաթ առաջ է պատահել:

—Վկայ ունիմ:

—Մուսուլման է, թէ՛ հայ:

—Հայ է:

—Որեմն քո գանգատն ապօրինի է: Չառիաթը գեաւուրների համար գեաւուր վկայ չի ընդունում: Բայց ես քեզ մի լաւութիւն կարող եմ անել, այդ էլ այն նպատակով, որ ձեր հայերը և դու միամտանաք և շասէք թէ՛ հայուհին բռնութեամբ է կրօնափոխ եղել: Ես այս ըոպէիս կանչել կը տամ քո կնոջը, տեսնենք նա ինչ է ասում,—ասաց դադին և ֆէրբէշ-բաշի Սմայիլին հրամայեց, որ գնայ պարսկացած հայուհուն բերի: Իսկոյն ֆէրբէշ-բաշին վազեց Չահագի այգին և գլուխն ու երեսը ծածկած մի կին ներս բերաւ Կէօմբուք-խանան: Ղադին դիմեց այդ կնոջ.

—Քոյր, դու քո յօժար կամքովն ես կրօնափոխ եղել:

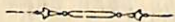
Երեսը ծածկած կինը գլխով նշան արաւ, որ ինքը իր յօժար կամքովն է կրօնափոխ եղել:

—Դէ, ցրուեցէք, գոռաց ֆէրրէշ-բաշին:

—Թամար, իր աչքերին չհաւատալով՝ սարսափած և յուսահատութեամբ միայն այդ մի բառն աղաղակեց Գրիգորը: Նրան թուաց, թէ ամբողջ երկինքը շուռ եկաւ իր գլխին...

—Գրիգոր, տեսար, որ անիծուածն այս բազմութեան առաջ գլխով նշան արաւ, թէ ինքն իր յօժար կամքովն է կրօնափոխ եղել...: Չէր կաց, վեր կաց, անիծուած լինի նրա մօր կաթը, որ մեզ այսպէս խայտառակեց, դետնի տակը դրեց, պրծաւ,—Գրիգորի թեկից բռնելով ասաց հօրեղբայր Մինասը և նրան դուրս տարաւ Գէօմըռ-խանայից:

Ներս բերած կինը սչ թէ Թամարն էր, այլ մի պարսկուհի, որ առաջուց պատրաստուած էր՝ սուտ վկայութիւն տալու Թամարի փոխարէն:

Ե

ԶԵՅՐԱՆ

(Ա. անդուծի)

Ի

—Իւսուֆ, միթէ սա պատիւ է բերում Պարսից ինքնակալ և լիազօր խանին: Երբ բազմեցի այս իշխանական աթոռի վրայ (խանը ձեռքով ցոյց տուաւ աթոռը, որի վրայ նստած էր ինքը), այն օրից սկսած մի այնպիսի սարսափ եմ տարածել մեր դրացի իշխանների և աւազակաբարոյ ցեղերի վրայ, որոնք սչ թէ չեն համարձակվում ոտք դնել իմ հողի վրայ, այլ մինչև անգամ չեն համարձակվում իմ հպատակ ուղղափառների խօսքը գետին դրցել: Բայց այսօր, ինչպէս լսում եմ իմ որդի Ռամազանից, մեզնից սչ հեռու, Ղափան գետի ձախակողմեան ավում կան միքանի անիրաւ հայեր, որոնք երկշտութեամբ բարձրացել են

ամուր լեռների մէջ բնակութիւն հաստատել,
մտադիր են ապստամբութեան դրօշակ բարձրա-
ցնել Պարսից լիազօր խանի դէմ...

—Ո՛վ...

—Լսիր, Իւսուֆ, դեռ խօսքս չեմ վերջա-
ցրել, ինձ լսիր,—չարունակեց Ալիաֆկար խա-
նը:—Եւ այդ երկչոտ հայերը կարծում են, թէ
այն ամբապինդ լեռների մէջ կարող են իրանք
պատասպարուել: Ի՞նչպիսի ցնորքներ: Երևի
չեն ուզում գիտենալ, որ Պարսից ինքնակալ
խանը, երբ իր կտրիճներին հրամայէ գէնք
առնելու, ո՛չ թէ ամուր լեռներ, այլ նոյնիսկ
բնութիւնից ստեղծուած ժայռերը կը խոնար-
հուեն նրանց սրերի առաջ: Իմ առաջ գլուխ են
խոնարհել այնպիսի հերոսներ, որոնք իրանց
կեանքում դեռ ո՛չ մէկից չէին յաղթուած: Նոյն-
իսկ զարմանալին այն է, թէ այն քաջերի վայր
գցած սրերն ո՞վքեր են համարձակվում վերցնե-
լու.—միքանի երկչոտ ու յիմար հայեր, որոնց
կանանցով իմ կանանոցս լիքն է: Երբ մտածում
եմ այդ անխելքների արարմունքի վրայ, շատ եմ
ծիծաղում...: Ո՛վ անպիտաններ, եթէ դուք քաջ
մարդ էք, զգացմունքի տէր էք, ապա ինչո՞ւ
չէք պաշտպան կանգնում ձեր կանանց, որոնց
գերել եմ ու սարկացրել: Այն ժամանակ ո՞ր
էիք կորել, ո՞ր ժայռի ետևումն էիք թագնուել:
Իսկ այսօր մի գիժ և այրի կնոջ խելքով ուզում

էք հազարաւոր արիւն թափել իզուր տեղը: Ե-
րևի ուզում էք իմ կանանց և ստրուկների թի-
ւը բազմացնէք: Այն, այդպէս է. բայց չկարծէք,
թէ միքանի կին, կամ տղամարդ գերի վեր-
ցնելով՝ որոնք մինչև իրանց մահը պէտք է ինձ
ստրուկի պէս ծառայեն, ձեզանից պէտք է
ձեռք վերցնեմ: Ո՛չ. այս անգամ ստիպ-
ուած եմ ձեզ հետ ուրիշ կերպ վարուել:
Պիտի յարձակուեմ և այդ Ձ... գիւղը տակն ու
վրայ անեմ, որտեղ դուք միշտ սովոր էք ա-
պստամբութեան ծրագիր կազմել Պարսից խա-
նի դէմ: Դու՛ Ջէյրան-խանում, պիղծ հայ-
ուհի,—գոռալով ոտի կանգնեց խանը և սկսեց
սենեակում ետ ու առաջ քայլել,—ի՛նչպէս ես
համարձակուել ասելու, որ խանը բռնակալ է:
Բռնակալ եմ ես հա՛. սպասի՛ր: Ես հէնց
վաղը ցոյց կը տամ քեզ ասած խօսքերիդ նշա-
նակութիւնը:

—Իւսուֆ, դիմեց խանը Կիւլքների *) ցե-
ղապետին, որ միշտ խանին օգնում էր պա-
տերազմական դործերում,—քեզ այսպէս ան-
ժամանակ, վաղ կանչել եմ յատուկ նրա հա-
մար, որ իմ զօրքերի ամենաընտիր կտրիճնե-
րից երկու հարիւր հոգուց բաղկացած մի խումբ
պատրաստես, որոնք այս գիշեր պիտի յարձա-

*) Արեաց մի ցեղն են կազմում կիւլաքները:

կում գործեն Ղափանին տիրապետող Աէյրան-խանումի վրայ, որ այս մօտերքում ուզում է ապստամբութեան դրօշակ բարձրացնել մեր դէմ:

—Թո՛ղ ներուի ձեր խոնարհ ծառային, որ խնդրում է ձերդ բարձրութիւնից այս գիշեր յարձակում չգործել, ասաց իւսուֆը:

—Ինչո՞ւ, գոռաց խանը:

—Կան միքանի արգելառիթ հանգամանքներ:

—Ո՛չ, ո՛չ, իւսուֆ, ես սպասել չեմ կարող. ես ոչ մի արգելառիթ հանգամանքի մտտին ոչինչ չեմ ուզում լսել: Գնա՛ արա, ինչ որ ես քեզ հրամայեցի:

—Պատրաստ եմ խանիս հրամանը կատարելու, — պարսկին յատուկ խոնարհութեամբ ասաց իւսուֆն ու խանին գլուխ տալով դուրս գնաց:

II

Գարնանային պարզ գիշեր էր: Ղափանի գետը, որ շատ աղետալի դէպքերի էր ականատես եղած, վաշ-վի՛, վաշ-վի՛ ձայներով՝ խան-

գարում էր տիրած խորին լուռութիւնը և ահագին լեռների կրծքին զարկուելով՝ վազում էր դէպի Մայր-Արաքս: Նրա աջ ու ձախ ափերում ընկած խիտ անտառի գալարազարդ ծառերի ճիւղերը մեղմ ղեփիւռից շարժուելով՝ հազիւ լսելի կերպով ձայն էին հանում: Լուսինն իր լոյսը սփռել էր գետի վրայ, լեռների գագաթներին: Տեղ-տեղ, սիգաւէտ մարգագետիններում, աչքի էին ընկնում հովուական վրաններ, որոնց առաջ, գալարազարդ գետնի վրայ, որոճալով հանգիստ էր առնում հօտը: Վերջինիցս փոքր-ինչ հեռու հովիւների ահագին գամփռները, այդ հաւատարիմ պահապանները, շրջադատած հօտի շորս կողմը, հսկում էին նրան: Իսկ հովիւները ոմանք վրաններում, ոմանք բացօթեայ նորաբողբոջ դալար խոտերի վրայ պառկած անոյշ մրփում էին:

Այդ ժամին Ղափանի գետի աջակողմեան տփին գանուող ճանձաթափ կոշուած մարգագետնի միջով երկու հարիւր հոգուց բաղկացած մի զրահաւորուած խումբ շտապով անցնում էր գետի միւս ափը: Հովիւների գամփռները սկսեցին հաշալ խմբի վրայ. բայց երբ խումբը գետից բաւական հեռանալով անյայտացաւ խիտ անտառի մէջ, նրանք դադարեցին հաշալուց: Խումբը վերջապէս կանգ

առաւ Չ... հայարնակ գիւղի մօտ գտնուող
փոքրիկ անտառում:

— Իւսուֆ, տեսնում ես մեր գիմացը գըտ-
նուող տունը, որի ճրագները դեռ չեն մարած,
— փսփսաց Իւսուֆի ականջին Ալիաֆկարը:

— Այո, տեսնում եմ:

— չէնց այդ է Ջէյրան-խանումի տունը:
Լսիր, Իւսուֆ, — շարունակեց խանը. մեծ զգու-
շութիւն է հարկաւոր, որպէսզի գեաւուրները
մեր տեղը չնկատեն. դրա համար զօրախումբը
չորս համահաւասար մասերի պիտի բաժանենք,
այնպէս որ կարելի լինի գիւղը չորս կողմից շըր-
ջապատել: Այստեղից երբ նշան տամ, կը
սկսէք ձեր հրացաններն արձակել, ի հարկէ
գլխաւորապէս Ջէյրան-խանումի տան վրայ:
Գիւղացիների մէջ երբ իրարանցումն ընկնի,
մենք ժամանակ կ'ունենանք գիւղին մօտենա-
լու. երբ գիւղին բոլորովին մօտենանք, կրկին
կը սկսենք մեր հրացաններն արձակել: Այս
անգամ գիւղացիների մէջ անշուշտ շփոթու-
թիւն պիտի ընկնի, այն ժամանակ մենք իս-
կոյն կեթ կը յարձակուենք գիւղի վրայ: Ու-
րեմն այլևս մի սպասիր, ժամանակ է կոր-
չում. զօրքի երեք մասն առ կ գնա, և ինչ-
պէս պատուիրել եմ այնպէս արա:

Ջամեմատարար շատ կարճ ժամանակում
խանի հրամանը կատարուած էր և պարսիկնե-

րը շըջապատելով Չ... գիւղը, պատրաստի
սպասում էին խանին, որ նշան պիտի տար
հրացաններն արձակելու: Խանն արձակեց դա-
րաբինան: զա յարձակումն սկսելու նշանն էր:
Ղարաբինայի ձայնի վրայ մի ակնթարթում
բոլոր հրացանները ճայթեցին: Գիւղի մէջ սար-
սափ ընկաւ, իսկ ամենից շատ և ամենից
մեծ աղմուկ բարձրացրին շները:

Ջէյրանը, որ Ղափանի անուանի մարդկանց
հետ տաք-տաք խօսում ու վիճում էր զանազան
խնդիրների առիթով՝ ամեն ինչ հասկացաւ:

— Մատնուած ենք, կանչեց նա, — ճրագները
մարեցէք:

Մի ակնթարթում նա ներս վազեց հարե-
ւան սենեակը և մի ինչ-որ բան վերցրեց և
շտապով խրեց գօտու մէջ:

Նրա հրամանի համաձայն ճրագները մա-
լեցին: Սակայն զա ոչինչ օգուտ չբերաւ. պար-
սիկներն արդէն բաւականին մօտեցել էին գիւ-
ղին և շարունակ հրացան էին արձակում գիւղի
վրայ: Գիւղացիների մէջ իրարանցումը սաստ-
կանում էր. թշնամու յարձակումն այն աստի-
ճան անակնկալ էր, որ նրանք չէին իմանում,
թէ ինչ էին անում. գժի պէս միայն այս ու
այն կողմն էին վազում, կամ աների անկիւն-
ները մտնում և կամ գիւղից դուրս փախչում...
Օգուտ քաղելով մի բուռն ժողովրդի այդ խառ-

նաշփոթութիւնից, պարսիկներն ուղղակի յարձակուեցին գիւղի վրայ:

Մի կողմից պարսիկների զէնքերի ձայնը, միւս կողմից անպաշտպան հայերի լաց ու կոծը սար ու ձոր էին զղրղեցնում: Գիւղի փողոցներում պատահած մարդկանցից ոչ ոք կենդանի չմնաց: Խանը իր խմբի գլուխ անցած՝ մօտեցաւ Ջէյրանի բնակարանին, որտեղ շատերը կային թագնուած ազատուելու յուսով:

Դուռը փակ էր: Խանը հրամայեց կոտորել: Դուռը փշրուեց բաղմաթիւ հարուածներից:

Առաջինն ինքը խանը ներս ընկաւ: Նոյն ըոպէին մթութեան մէջ մի լոյս երևաց և ձայն թուն լսուեց: Գնդակը վրիպեց, բայց խանը զարաբինայի վայրկենական լոյսից տեսաւ Ջէյրանին:

Ջէյրանը ձերբակալուած էր, նրա հետ և միւսները, որոնք այդ ըոպէին գտնվում էին նրա տանը առանց որևէ զէնքի:

Այնուհետև պարսիկները դժոխային աղաղակ հանելով՝ մասն հայերի տները և սու պատահեցին՝ սպանեցին, ինչ տեսան՝ աւարի առան...:

III

—Այժմ ասան, գոռոզ հայ կին. դու էիր համարձակուելուսել, թէ «Ալիաֆկար-խանը բռնակալ է»: բռնակալն ինձ ես ասել, հան, — գոռաց Ալիաֆկար-խանը Ջէյրանի վրայ, որ շղթայակալ կանգնած էր խանի գիմաց:

Ջէյրանի աչքերից կրակ էր ցայտում:

—Ալիաֆկար-խան, ասաց նա, —ինչպէս դէմքդ է վկայում, շատ ես պարծենում քո այս գիշերուայ արած շարագործութեանդ համար: Եւ դու այս շարագործութիւնը քաջութիւն ես համարում... Ի՞նչքան միամիտ ես և ի՞նչքան պարծենկոտ...: Այդ քաջութիւն չէ, Ալիաֆկան, այլ ամօթ է քեզ, որ դու մի աւար կրնոջ հետ ես գործ ունեցել և անզէն ու անպաշտպան գիւղացիները...:

—Լախ, լիրբ գեատուր կին, երեի դու չես վախենում, որ քո գիմացդ պարօրից խանն է կանգնած: Ն'ա նայիր և տես կախողանը:

—Ես մահից վախեցողը չեմ, Ալիաֆկար:

—Հան, վախեցող չես... Բայց քեզ պէտք է

այդպէս հեշտ չեն պրծացնիլ: Դու կ'ապրես, միայն մուժ և խոնաւ բանտերի մէջ, իսկ այդ կախաղանը նրանց համար է պատրաստուած, որոնք կուրօրէն ամեն քայլում քեզ էին հետևում...: Դու բաղդ կ'ունենաս միայն այս գիշեր հանգիստ պառկելու շնորհիւ իմ որդի Ռամազանի: Տարէք սրան Ռամազանի նընջարանը, հրամայեց խանը:

Վերջին հրամանի համաձայն՝ Ջէյրանն արգէն Ռամազանի ննջարանումն էր գտնվում: Ռամազանը որսի էր գնացած և այդ գիշեր պիտի վերադառնար:

Ջէյրան-խանումի ոտները շղթաներն արձակել էին:

IV

Որպէս վիրաւոր առիւծ, Ջէյրանը ման էր գալիս Ռամազանի փակ սենեակում: Նրա հարուստ կուրծքն ալեկոծվում էր. նրա հայկական դրօշմ կրող սև, խոշոր աչքերը վառվում էին: Մի թոյլ, մի անպաշտպան կին այդպէս անարգունած, այդպէս անպատուած և գաղա-

նի ձեռքը մատնուած...: Նա վճռել էր, ինչ էլ որ լինէր, կենդանի անձնատուր չլինել, և ըստ պատում էր, սպասում էր անհամբեր, թէ երբ պէտք է գայ վճռական ըրպէն, երբ պէտք է Ռամազանը վերադառնար որսից: Նա շուտ-շուտ կանգ էր առնում և ականջ դնում դէպի դուրս, թէ արդեօք ոտքի ձայն չէ՞ գալիս. նրա ձեռքը մի ինչ-որ պինդ բան սեղմում էր գօտու վրայ...:

Ահա՛ վերջապէս դուրսը մի աղմուկ լսուեց, որ շուտով դադարեց: Դուռը շրխկալով բացուեց. ներս մտաւ մի հսկայ երիտասարդ: Դա Ռամազանն էր:

—Օ՛,—բացականչեց նա, Ջէյրանին տեսնելով,—վերջապէս... Բարով, հազար բարի ես եկել: Աշմարիտ է, այսօր շատ հրաշալի որսեր եմ ունեցել, բայց քեզ պէս ս'ըս... Ալլահն է ուղարկել քեզ ինձ համար:

Ջէյրանը կանգնած էր սենեակի մէջտեղում և լուռ, վայրենի աչքերով անթարթ նայում էր նրան. նա սպասում էր, որ Ռամազանը մօտենայ իրան:

Ռամազանը ծանր զենքերը ետ արեց, դէն շարժեց և վաղեց դէպի նրան:

Նոյն ըրպէին Ջէյրանի ձեռքը դուրս թըռաւ գօտու վրայից, մի փոքրիկ, շողողուն դաշոյն փայլեց և ուժգնութեամբ խրուեց ուղ-

դակի Ռամազանի կրծքից վերև՝ կոկորդի մէջ: Տար արիւնը մորթած խոզի արեան պէս դուրս ցայտեց ծակած տեղից: Ահագին, հսկայ երիտասարդը փռուեց գետին և ամբողջ մարմնով թափահարուելով՝ սկսեց խրխուացնել:

Իրսից ձայն-ծպտուն շէր լսվում: Արիւնոտ դաշտինը նորից գօտու մէջ ամբացնելով՝ Ջէյրանը հանեց իր զոհի շուխան և հագաւ իր գլխին զրաւ նրա փափախը և զգուշութեամբ ցած թռաւ պատուհանից: Նա համարձակ անցաւ պարսիկների խաղաղած գիւղի միջով և քայլերն շտապեցնելով՝ անհետացաւ խորին մթութեան մէջ:

Ալիաֆիլար-խանը շարաթներով որոնում էր նրան, ամբողջ գիւղեր տակն ու վրայ էր անում, սպանում, կոտորում, մինչև որ քաջ հայ կնոջը գտաւ Ղըրղալա բերդում ամբացած: Նա գերի շառաւ Ջէյրանին, այլ վրէժխնդրութեամբ վառուած՝ հրացանի մի վնդակով գետին գլորեց նրան:

2

Գ Ա Ղ Ա Փ Ա Ր Ի Զ Ո Յ Ե Ր

(Պարսկաստանի բարիների կեանքից)

I

Արեգակը թեքուել էր դէպի իր երեկոյեան հանգստարանը: Նրա ծիրանագոյն շառաւիղները տակ խորասանի բարձրաբերձ լեռների գագաթները պսպղին էին տալիս արծաթի պէս:

Այդ պահուն գեղեցիկ տեսարան էր ներկայացնում խորասանի մայրաքաղաք պատմական Մաշադը:

Հռչակաւոր Իմամ-Ռիզայի հսկայական մըղկիթի գագաթն ազամանդի պէս շողշողում, մարդու աչք էր շլացնում:

Քաղաքի այս ու այն մասում խմբերով ազօթում էին, իսկ մղկիթների գագաթներից մօլլաները գոշում էին՝ «Ալլահ, աքպար», ո-

ըով աղօթողներն աւելի և աւելի էին բորբոք-
վում:

Դերվիշները շրջում էին խմբերով քաղաքի
նեղ, անկանոն փողոցներով և փառաբանում
Ալլահին ու նրա մարգարէներին:

Մի ժամից յետոյ տեսարանը փոխուեց:
Մութն սկսեց կոխել գետինը: Երկինքը զար-
դարուեց վառվռուն աստղերով: Լուսինն իր
լոյսը սփռել էր քաղաքի ու շրջակայքի վրայ:

Այդ միջոցին քաղաքի «Ջհուդ-թաղ» կոչ-
ուած մասում գտնուած մի հոյակապ շինու-
թեան մէջ հաւաքուել էին բաւական թուով
մարդիկ, որոնք սպասում էին տանտիրոջ:
Կարճ ժամանակից յետոյ եկաւ տանտէրը՝ քա-
ղաքի յայտնի սեղանաւոր եազդեցի վաճառա-
կան Հաջի-Ռամազանը: Ամենքը ոտի կանգնեցին
և խոնարհութեամբ գլուխ իջեցրին տանտիրոջ:
Հաջի-Ռամազանը գնաց և սենեակի ամենավեր-
ջին ծայրում բազմեց: Միւսներն էլ նստեցին:
Այնուհետև սկսուեց ծխելը, որին յաջորդեց
թէյը:

Ամենքն էլ, որոնք հաւաքուել էին այդտեղ,
հետևող էին Բարբի վարդապետութեան: Ներկայ
գտնուողները խօսում, ծիծաղում էին իրար հետ
ընտանեբար. կարծես բոլորը մի գերդաստան
անդամներ լինէին: Աւելի հետաքրքրականն այն
էր, որ կանայք ազատ կերպով նստած տղա-

մարդկանց շարքում, ազատօրէն խօսում և դա-
տողութիւններ էին տալիս նրանց հետ:

—Դերվիշը չեկաւ, ասաց Հաջի-Ռամազանը:

—Չուտով կը գայ, տէր, ես տեսայ փողո-
ցում,—պատասխանեց տանտիրոջ ծառան:

Անցաւ մի քառորդ ժամ, դուռը բացուեց և
ներս մտաւ վայելչակազմ, թուխ միրուքով, մի-
ջահասակ մի տղամարդ: Ամենքը յարգանքով
ընդունեցին նորեկին, որին տանտէրը հրաւի-
րեց իր մօտ նստելու: Նորեկը ամենքին բա-
րեկուց յետոյ, գնաց իր տեղում բազմեց: Ներ-
կայ եղողները սիրալիբ հայեացքով դիտում
էին նրան:

Դա դերվիշ Աղա-Ալապքարն էր, Մեշէդի
բարիների քարոզիչը: Նա ցերեկները դերվիշի
հագուստով ծպտուած շրջում էր քաղաքում, իսկ
գիշերները քարոզում, ուսուցանում էր Բարբի
վարդապետութիւնը իր հայրենակից պարսիկ-
ներին:

—Սիրելիներ, այս գիշեր սովորական քա-
րոզի տեղ ձեզ պիտի կարդամ Շադդից ստաց-
ուած մի շարագրութիւն,—ասաց դերվիշը:

—Կարգն, կարգն, այս ու այն կողմից միա-
բերան գոչեցին ամենքը:

Դերվիշը ծոցից հանեց մի փոքրածա-
ւալ թերթ պարսկերէն գրուած և սկսեց
կամաց ձայնով կարդալ, իսկ միւսները մեծ

հետաքրքրութեամբ ականջ էին դնում նրա ընթերցմանը:

— Անմահ Բարբի վարդապետութիւնը, — հանդիսաւոր ձայնով սկսեց կարդալ դերվիշը, — որին պատկանում է ահագին թուով ժողովուրդ, ներկայ ժամանակումս մեր երկրում, Պարսկաստանում յայտնի է որպէս մահմէդականութեան անհաշտ թշնամի. ուստի մահմէդականները կարծիքով բարբիներին սպանել, շարշարել, անլուր տանջանքներ տալ, նշանակում է կատարել Ալլահի ու նրա մարգարէի կամքը:

«Մական միւս ազգերը, գլխաւորապէս քրիստոնեաները, այդպէս թշնամութեամբ չեն նայում Բարբութեան վրայ. նրանք, ինչպէս վայելում է իրանց կրօնին, մեզ վրայ մարդավայել աչքով են նայում: Որպէտզի քրիստոնեաներն աւելի յարգանքով նայեն մեզ վրայ, մենք անտշառութեամբ պէտք է նրանց ցոյց տանք մեր հաւատի իւրաքանչիւր կէտը...: Դրա համար մենք պարտաւոր ենք մի ընդհանուր գաղափար տալ Բարբութեան մասին:

«Մի վսեմ գաղափար առիթ տուաւ Բարբի վարդապետութեանը լոյս աշխարհ գալուն: Ո՞րն է, կը հարցնէք դուք: — Ընդհանուր մարդկութեան առաջադիմութեան գաղափարը: Բոլոր մարդաբարածները եղբայրներ են, նրանք պէտք է նեցուկ լինին իրար և այդ նեցուկը պէտք է լինի

կրօնը. ուստի մի կրօն, որ իր մէջ չի պարունակում այդ գաղափարը, նրա վախճանը մօտ է: Մահմէդականութիւնը դարերով իր սև շղարշով ծածկել և ծածկում է քրիստոնէութեան փրկկարար լոյսը: Նա, այդ մահմէդականութիւնը փոխանակ մարդուն կրթելու, փոխանակ զգայուն սրտի տէր դարձելու, վայրենացրել և դաժանացրել է շատերին: Ուստի նրա վախճանը մօտ է:

«Ամեն մի ազգ, որ ունի իր պատմական անցեալը — ինչպէս նաև մենք պարսիկներս, չպիտի անհետանայ աշխարհիս երեսից: Բայց մի կրօն, որ չի նպաստում ընդհանուր մարդկութեան յառաջադիմութեան գործին, նա չպէտք է գոյութիւն ունենայ: Ահա, այդ գաղափարն առիթեղաւ անմահ Բարբին հիմնելու իր վարդապետութիւնը:

«Ուրեմն իւրաքանչիւր բարիական թող լաւ հասկանայ, սր ինքը դաւանում է այնպիսի սրբազան սկզբունքներ, որոնց դաւանել և դաւանում են աշխարհիս ամենալուսամիտ մարդիկ:

«Մենք չպէտք է սնտոխապաշտ լինինք, ինչպէս Ղուրանի դաւակները: Մենք պէտք է ձգտենք գիտութեան...: Հեռանալով մահմէդականութիւնից, մենք չենք մօտենում հին քրիստոնէութեան, այլ նոր, գտուած քրիստոնէութեան ենք մօտենում, ինչպէս եղբայր՝

պահպանելով մեր բուն աղգային առանձնայատկութիւնը—ինքնուրոյնութիւնը»:

Երբ դերվիշը վերջացրեց ընթերցումը, ամենքն սկսեցին գովել յօգուածագրի լուսամիտ գաղափարները: Դերվիշն իր կողմից ևս միքանի լրացուցիչ բացատրութիւններ տուաւ, որով իր ունկնդիրներին մօտիկից ծանօթացրեց յօգուածի բուն իմաստի հետ:

Երբ նա տաքացած խօսում էր և ունկնդիրները ոգևորուած լսում էին նրան, յանկարծներս մտաւ տանտիրոջ ծառան և բացականչեց.

—Կորած ենք:

—Ինչո՞ւ. ի՞նչ պատահեց, — այս ու այն կողմից հարց տուին ամենքը:

—Երկու սէյիդ դռան ետևում թաքնուած լրտեսում էին մեզ բոլոր ժամանակը: Ո՛հ, կորած ենք, կորած, գոչեց ծառան:

—Չուտով ցրուեցէք, հրամայեց Հաջի-Ռամազանը: Ամենքը ցրուեցին դէպի իրանց տները. իսկ դերվիշը Հաջի-Ռամազանից չբաժանուեց, ասելով՝

—Եթէ վտանգ գալու լինի, թնոգ երկուսիս պատահի. մենք կարող ենք իրար մխիթարել, որովհետև գաղափարակից բարեկամներ ենք:

II

Առաւօտ էր:

Արեգակը, որպէս հնոցում կարմրած երկաթի գնդակ, իր գլուխը դուրս էր բերել արևելքից: Փշում էր զովարար զեփիւռը: Թըռչունները թփից թուփ էին ճախրում և իրանց ձւըլոցով թնդացնում թափանցիկ օդը:

Հետաքրքիր տեսարան էր ներկայացնում Մաշադու կրօնապետ Իմամ-Ջումայի՝ քաղաքի կենդրոնում գտնուած հոյակապ շինութիւնը:

Կրօնապետի թագաւորավայել պալատանըման շինութեան շորս կողմով բարձր պարիսպ էր քաշուած: Նրա դիւանատունն առանձին էր կառուցուած, որից քիչ հեռու, ծառերի արանքում իր առանձին բաժանմունքով գտնուում էր հարեմխանան: Վերջնիս կից էր բաղանիքը, որի առաջ ընկած էր մի փոքր լճակ:

Իմամ-Ջումայի առանձին ընակարանը, ուր գիշերում էր նա, կազմում էր մի մինարեթանման եռայարկ շինութիւն, որ ընկած էր հա-

ընմխանայի դէմ ու դէմը: Ահա այդտեղ էր
ընակվում մեծ Մարգարէի փոխանորդը, ձմե-
ռը՝ ներքին, գարնանը՝ միջին, իսկ ամառը՝ ա-
մենավերջին յարկում:

Մինարեթանման շինութեան դռան ճակա-
տին քանդակագործի ֆանտազիան ստեղծա-
գործել էր երկու զոյգ առիւծների նկարներ,
որոնք իրանց գլուխներն իջեցրել էին իմամների
ոտների տակ:

Կրօնապետն այդ առաւօտեան, ըստ իր
ընաւորութիւն դարձած սովորութեան, բարե-
հաճել էր բաղանիք գնալու. իսկ ծառաների
մի խումբ շարքով կանգնած՝ սպասում էր իր
պետին:

Վերջապէս Մարգարէի փոխանորդը աճա-
պարեց դուրս դալ բաղանիքից: Նա ուղղակի
դիմեց դէպի այգու կենդրոնը, ուր գետնի վը-
րայ փռել էին գեղեցիկ գորգեր: Այդտեղ ա-
ռաւօտեան աղօթքը կատարեց մի խումբ մօլ-
լաների հետ: Աղօթքի վերջանալուց, դայեան
մատուցին նրան: Միւս հոգևորականները կար-
գով շարուեցին նրա կողքին:

Կրօնապետը եօթանասունին մօտ, կմախք
դարձած, աչքերը խոր ընկած, ատամնազուրկ,
սպիտակամիրուք մի ծերունի էր: Նրա հեղինա-
կութիւնը տարածուած էր ամբողջ Խորասանի
ընակիչների մէջ: Ամենքը յարգում և հլու հը-

պատակ էին Մարգարէի փոխանորդին: Նրա
մի խօսքը բաւական էր լինում ամբողջ երկի-
րը տակն ու վրայ անելու:

Նա ախորժակով ծխում և մտածում էր:

Այդ միջոցին մի կարճահասակ մօլլա դի-
մեց նրան, ասելով՝

—Ո՛վ մեծ Մարգարէի փոխանորդ, խըն-
դիրք ունիմ, իրաւունք տուր խօսելու:

—Արժանաւոր ծառայ, խօսի՛ր:

—Ո՛հ, երանի՛ թէ այս գիշեր քո նուաստ
ծառան Ալլահին բաշխէր իր մեղաւոր հոգին:

—Ինչո՛ւ:

—Որպէսզի իր մեղաւոր աչքերով չտեսնէր
այն «անօրէններին» երեսը, որոնք Մարգարէին
հայհոյում ու ծաղրում են:

—Ի՞նչ... այդ ինչե՛ր ես ասում. մի՛թէ այս
սուրբ քաղաքում, ուր ես ապրում եմ, կարող
են գտնուել Մարգարէին հայհոյողներ: Ո՛չ, ո՛չ,
այդպիսի լեղուններ կ'այրեմ, եթէ լինին:

—Ո՛վ Մարգարէի փոխանորդ, այն օրից,
եբբ մեր սուրբ երկրի հողը պղծուեց մեղաւոր
մարդկանց ոտներով, մեր երկրի վրայ կարծէք
իջել է Ալլահի պատիժը: Մեր երկրի անու-
շահամ գետակներն ու աղբիւրները կորցրել
են իրանց քաղցրութիւնը. ծառերը, գետինը
այլևս առատօրէն պտուղ չեն տալիս. և լինչ-
պէս տան, քանի որ գեաւուրների ձեռք է դի-

պել նրանց սրբազան ճիւղերին...: Եւ գուցէ արեգակն էլ մեր երկրագնտի վրայ սկսէ այնպէս փայլել, ինչպէս վատ փայլում է գեաւուրների բաժին հողազնտի, վրայ:

—Մօլլա Ալի-Նաղի, մի տանջիր ինձ, ասն, ինչ է պատահել:

—Ա՛խ, Ա՛լլահ... մի՛թէ իմ լեզուն կարող է արտասանել այն վատ խօսքերը, որոնք լսել են ահանջներս: Երանի թէ այն բոպէին խլանայի և ոչինչ չլսէի:

—Իրաւունք եմ տալիս աղատ խօսելու. խօսիր, հրամայեց կրօնապետը:

Այնուհետև մօլլա Ալի-Նաղին սկսեց մանրամասնաբար պատմել Հաջի-Ռամազանի տան կայացած բարիների ժողովի մասին:

Ինչ ասել կ'ուզէ, որ մօլլան աւելորդ չափազանցութիւններով ծաղկեցրեց իր պատմութիւնը: Երբ նա վերջացրեց, կրօնապետը գոչեց.

—Ալլահ, Ալլահ, Քո ողորմութիւնը մեծ է: Ներիր, Ալլահ, որ Քո ծառադ զգաստ չի եղել և այդպիսիները շունչ են քաշում ու քեզ հայհոյում:

Այնուհետև նա դիմեց իր շրջապատողներին և հրամայեց.

—Ինձ մօտ բերէք շուտով այն անիրաււներին:

Երկու ֆէրէշ գուրս գնացին:

—Մահուան պէտք է դատապարտել, վրձուեց կրօնապետը:

—Այդպէս է պատուիրում նաև Ղուրանը, պատասխանեց մի տարիքաւոր սէյիդ:

Ամենքն սկսեցին երկիւղածութեամբ աղօթել:

Կէս ժամից յետոյ վարագարձան ֆէրէշները իրանց հետ ունենալով Հաջի-Ռամազանին ու դերվիշ Աղա-Ալապքարին:

—Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, պիղծ շներ, այգտեղ, մերկ գետնի վրայ կանգնեցէք, չհամարձակուէք իմ բնակարանը պղծել,—գոչեց կրօնապետը:—Զո՛ւն, «անօրէններ», դուք համարձակվում էք Մարգարէին հայհոյել:

—Զրպարտութիւն է այդ, պատասխանեց դերվիշը:

—Լռիր, շո՛ւն:

—Այդ պատիւ չէ բերում քեզ, պատասխանեց դերվիշը:

—Երկու հարիւր ճիպոտ, հրամայեց մեծ Մարգարէի փոխանորդը:

Նրա հրամանն անմիջապէս կատարուեց: Հաջի-Ռամազանին և դերվիշին պառկեցրին գետնին, նրանց ոտները ամբարջին մի երկար փայտի վրայ և ապա սկսեցին սաստիկ ծեծել:

Արիւնը սկսեց հոսել: Թշուառները ոչինչ չէին զգում. նրանք ուշաթափ էին եղել:

— Տարէք բանտ, փակեցէք, մինչև դրանց համախոհների գտնուելը, խրոխտ ձայնով ասաց կրօնապետը:

Փէրրէշները կատարեցին նրա այդ հրամանը ևս:

III

Բանտը, ուր բանտարկուեցին բաբիները, խիստ հետաքրքրական էր: Մի ահագին շինութիւն, որ ընկած էր կրօնապետի այգու կենդրոնում, ծառայում էր բանտի տեղ: Ո՛չ լուսամուտ կար և ոչ որևէ ճեղք, որով լոյս կամ թարմ օդ ներս թափանցէր:

Երկար շինութեան սենեակների կենդրոններում, հորիզոնական զիրքով, դրուած էին մի-մի երկաթեայ ձող, որոնց բաց արանքներում ամրացնում էին բանտարկեալների ոտները: Իսկ բանտարկեալները մերկ ու խոնաւ գետնի վրայ էին պառկում, առանց որևէ առողջապահական խնամքի:

Մարգարէի փոխանորդը իր բանտին մի առանձին յատկութիւն էր տուել, որով նա զանաղանվում էր Պարսկաստանի կառավարութեան միւս բանտերից: Այդ կայանում էր նըրանում, որ իւրաքանչիւր բանտարկեալ պարտաւոր էր իր աղօթքը կատարել ո՛չ թէ օրական միքանի անգամ, ինչպէս սովորութիւն է, այլ դրա կրկնապատիկը:

Այն բանտարկեալները, որոնք սովորականից շատ էին աղօթում, նրանք մի տեսակ յարգանք էին վայելում կրօնապետից, որպէս շերմեռանդ մուսուլմաններ, հետեւաբար՝ այդպիսիները թեթև պատիժ էին ստանում:

Արեգակը մայր էր մտել:

Երեկոյեան աղօթքի ժամանակ էր. բանտից մի խումբ բանտարկեալներ քշուեցին դէպի այգու կենդրոնում գտնուած լճակը՝ աղօթելու:

Ծերունի բանտապահ մօլլա Ռասուլը մըտաւ բաբիների մօտ և յայտնեց, որ աղօթքի ժամանակ է:

Սակայն բաբիները նրան մերժեցին, ասելով՝

— Մենք աղօթելու կարիք չենք զգում, այն էլ հրապարակով:

— Ո՛հ, Ա՛լլահ. մի՛թէ դուք գետուրներին էլ աւելի պիղծ ու վատ էք, — զարմանքով բացականչեց ծերունի բանտապահը և դուրս գնաց:

Քառորդ ժամից յետոյ, կրկին ներս մտաւ նա և բանտարկեալ բարիների ձեռները ամրացրեց երկաթեայ ձողում ի պատիժ իրանց անհաւատութեան:

—Տեսնում ես, Ռամազան, մարդուս ստիպում և խստորէն պահանջում են այնպէս մըտածել ու պաշտել Աստծուն, ինչպէս կամենում է մի բռնակալ հոգեւորական,—ասաց զերվիշն իր ընկերոջ, բանտապահի դուրս գնալուց յետոյ:

—Մահմեդականութեան խայտառակութիւնը հէնց գրանումն է կայանում: Նա կարծես խղճի հետ գործ չունի:

—Այդ կրօնի ներկայացուցիչներն իրանց «Չէնէթի» գաւակներ անուանելով՝ համարձակվում են անհատական խղճի վրայ բռնանալ,—պատասխանեց Ռամազանը և խորը ախքաշեց:

—Այդ անվիճելի է. սակայն ինչ հնարքով մենք պիտի ազատուենք այս տարտարոսից:

—Մենք ազատուենք... քան լիցի. մեզ վաղը հրապարակում այնպէս կը մորթեն, ինչպէս մսագործներն են մորթում ոչխարներին:

—Մի՞թէ այս անգամին բազմամարդ քաղաքում չի գտնուիլ գէթ մի մարդ, որ օգնէ մեզ:

—Ձարմանալի՛ բան. ենթադրենք թէ կայ, բայց ո՞վ կարող է համարձակուել այդպիսի մի

յանդուզն առաջարկութիւն անել մոլեռանդ կրօնապետին. չէ՞ որ նրան ևս մեզ հետ համախոհ անուանելով, իսկոյն կը մահացնեն:

—Ուրեմն մենք պէտք է զոհուենք:

—Անկասկած:

—Ոտներս խիստ ցաւ են զգում, դերվիշ, քիչ լուութիւնից յետոյ ասաց Հաջի-Ռամազանը:

—Ո՛հ, եթէ իմանայիր ինչպիսի դրութեան մէջ են մատներս, քո ցաւը կը մոռանայիր...: Անգութները ծեծելու ժամանակ շինայեցին, մատներիս էլ հարուածեցին ճիպտաներով: Այդ ասելով՝ զերվիշն իր արիւնաթաթախ ձեռները մեկնեց դէպի Հաջի-Ռազանը: Վերջինս շօշափեց և սարսափեց:

Մութը կոխել էր գետինը:

Այդ պահուն կրօնապետի ֆէրբէշները տըղամարկանց և կանանց մի խումբ թոկերով կապկպած՝ ներկայացրին կրօնապետին, որ հրամայեց անմիջապէս բանտարկել նրանց:

Դրանք Մաշադ քաղաքի յայտնի բարիների ներկայացուցիչներն էին:

IV

Կէս գիշեր էր:

Խորին անդորրութիւնը տիրում էր ամենուրեք: Նոր բանտարկուած բաբիններն ամենասարսափելի գոյներով սկսեցին նկարագրել իրանց հաւատակիցների դրութիւնը:

Մոլեռանդ պարսիկ ամբոխը յարձակուել էր քաղաքի սակաւաթիւ բաբինների վրայ, կոտորել, աւարի մատնել ամեն ինչ...: Տղամարդ, կին և թէ ծծկեր երեխաներ՝ առանց խտրութեան, սրի գոհ էին եղել: Իսկ նրանք, որոնք հրնար էին գտել, փախուստ էին տուել քաղաքից: Միքանիսը, որոնց ազատել էր տեղական իշխանութիւնը կատաղի խուժանից, կրօնապետի հրամանով՝ բռնուել և բանտն էին նետուել:

Կրօնապետի բանտում բռնուած բաբիններն այդ գիշեր սկսել էին իրար հետ հաղիւ լսելի ձայնով խօսել.

—Ասա, Սանամ, ի՞նչ եղաւ մայրդ,—արտասուախառն եղանակով հարցրեց Հաջի-Ռամա-

դանը իր գեղանի աղջկան, որ շղթայակապ ընկած էր հօր կողքին:

—Չգիտեմ, հայրիկ, հեկեկալով պատասխանեց Սանամը:

—Իսկ եղբայրդ. ի՞նչ պատահեց նրան:

—Ա՛խ, հայրիկ. Աբասին սարվազները սըպանեցին մեր տան մէջ, բախում...:

—Սպանեցի՞ն...: Անգութնե՞ր...: Ուրեմն ամեն ինչ կորաւ, ասաց ու սկսեց դառնազին ողբալ թշուառ հայրը:

—Այո, հայրիկ, այո, ամեն ինչ կորաւ. մեր հարեան Փաթալի աղջիկը, իմ ընկերուհի Նէյրին, այսօր ասաց, որ պարսիկները մեր խանութը նոյնպէս կողոպտել են և փշացրել ամեն ինչ:

—Ո՛հ, կորաւ երկար տարիների իմ արիւնքրտինքի վաստակը. որդուս գլխատեցին, կինս յափշտակեցին...: Երանի՛ թէ ինձ ևս այս րոպէին մահացնէին:

—Հապա ի՞նչ պէտք է լինի մեր վիճակը, այս ու այն կողմից գոչեցին միւսները, որոնք մինչև այդ՝ տիրութեամբ լսում էին հօր ու աղջկայ խօսակցութիւնը:

—Սպասեցէք ճակատագրի տնօրինութեան, պատասխանեց դերվիշը:

Քոլորն էլ յուսահատուեցին, և արդարև ի՞նչ կորող էին անել նրանք. ո՞վ կարող էր օգ-

նութեան ձեռք մեկնել այդ թշուառներին:

— Ո՛չ ոք:

Այդ պահուն ներս մտաւ մի սպիտակամիրուք պարսիկ հոգևորական: Դա կրօնապետի ամենամտերիմ-բարեկամ խորհրդատուն էր և ամբողջ քաղաքում յայտնի էր որպէս ջերմեռանդ ուղղափառ:

Նորեկ մօլլան հրամայեց բանտապահին, որպէսզի հաջի-Ռամազանին և դերվիշին տեղափոխեն մի այլ սենեակ: Նրա հրամանն անմիջապէս կատարուեց:

— Կանգնիր և հսկիր այդտեղ, որ ոչ ոք ներս չմտէ, հրամայեց նա և ինքը ներս մտաւ տեղափոխուած բանտարկեալների մօտ:

— Ամենից առաջ ես կը փափագէի, — սասց մօլլան, — որ դուք զղջայիք և ընդունէիք մեծ Մարգարէի կրօնը: Վա՛յ ձեզ և ձեր հոգուն, եթէ այդպէս պիղծ հաւատով մեռնէք: Ափսոսում եմ, որ անգիտութեամբ զրկվում էք «Չէն-նէթի հիւրիներից» և «Ֆէրրիներից»: Երևակայեցէք թէ ձեր դատաստանն ինչպէս է լինելու միւս կեանքում: Այնտեղ ձեզ մեծ Մարգարի հրամանով կը ձգեն մի վիշապի փոր, ուր պէտք է կերակրուէք նոյն վիշապի թոյնով: Խիստ ցաւ կը զգաք, բայց չէք մեռնիլ և այդպէս յաւիտեան կը տանջուէք: Թշուառներ, մեղայի եկէք:

— Քո այդ առասպելական խօսքերից մենք ոչինչ չենք հասկանում, պատասխանեց դերվիշը:

— Որեմն դուք վճռել էք մեռնել:

— Ճշմարտութեան համար մեռնել, այո՛, մենք պատրաստ ենք:

— Դուք, թշուառներ, տենդային դրութեան մէջ էք, ոչինչ չէք հասկանում, սակայն ես խիստ ափսոսում եմ ձեզ. եթէ ինձ լսէք, ես կարող եմ ձեր կեանքն աղատել:

— Ի՞նչ միջոցով:

— Ահա, ինչպէս կ'աղատեմ: Հէնց այս գիշեր երկու մարդ կը ձերբակալեմ և ձեզ աղատ կը թողնեմ: Առաւօտեան բոլորը ծածկուած պէտք է քարկոծուեն, այնպէս որ ոչ ոք չի կարող նկատել ձեր դերերի փոփոխութիւնը:

— Դու այդ ի՞նչ նպատակով ես անում:

— Որպէսզի ինձ վարձատրէք:

— Ո՛չ, մէ, չարաչար սխալուել ես հաշուիդ մէջ. մենք այդպիսի ստորութեամբ չենք ուղում աղատուել, մանաւանդ քեզ պէս «խարբայ հոգևորականի» ձեռքով:

— Խնդրում եմ, ես ափսոսում եմ ձեզ:

— Չնորհակալ ենք, մեզ հանգիւտ թողէք:

— Ռասուլ, բարկութեամբ զոռաց հոգևորականը:

Ծերունի բանտապետը ներս մտաւ:

—Այս անօրէններին տար իրանց տեղը:
Մօլլի հրամանով երկրորդ անգամ ներս բերին մի երիտասարդ սեղանաւոր հրեայ: Վերջինս դաւանափոխ էր եղել դեռ բոլորովին երիտասարդ հասակում:

—Ա՛խ, սրբան ափսոսում եմ, որ դու մոլորուել և անգիտութեամբ նետուել ես այդ շուն թարիի պիղծ վարդապետութեան գիրկը: Ո՛չ. դու տակաւին երիտասարդ ես, ափսոս է քո կեանքը վտանգի ենթարկել:

—Այո՛, ես սխալուել եմ. բայց եթէ դու, մօլլա, կարողանաս ինձ ազատել, ես քեզ առատօրէն կը վարձատրեմ, պատասխանեց հրեան:

—Բայց գիտե՞ս բնութեամբ, լրջութեամբ ասաց մօլլան. քո ազատութիւնը այն պայմանով կը լինի, որ այս գիշեր դու հեռանաս քաղաքից:

—Ա՛խ, սրբան բարի ես, գոչեց Իսրայէլի դաւակը:

—Ուրեմն գրի՛ր փոխանակագիրը:

Եւ մօլլան հրեային տուեց թուղթ ու գրիչ: Հրեան հարցրեց.

—Փողերն ո՞ւր կը կամենաս, որ ստանաս:

—Չահնշահի բանկից:

Հրեան տասը հազար թումանի փոխանակագիր գրեց և տուաւ մօլլին: Վերջինս առաւ

փոխանակագիրը և շտապ քայլերով դուրս գնաց:
Նա դրսում ծերունի Ռասուլի հետ երկար մը թմրեց: Մի քառորդ ժամից յետոյ բանտը նետուեց աղքատներից մի դժբաղդ արարած և հրեան ազատ թողնուեց:

Առաւօտ էր:

Ամբողջ քաղաքի բնակիչները խմբուած էին կրօնապետի դատաստանատանը, ուր բերին նաև բարիններին:

Կրօնապետը սպառնաց բոլորին էլ գլխատելու: Բոլոր բարինները, բացի երկուսից, առաջ գնացին և ասացին:

—Մեզ մոլորեցրին, մենք թողնում ենք թարիի վարդապետութիւնը. մեզ ընդունեցէք, սփ Մարգարէի հաւատքը դաւանող մուսուլմաններ:

—Ձեզ ներում եմ, միայն երկար տարինք պէտք է ապաշխարանք կրէք, ձրիաբար ծառայելով սուրբ Իմամ-Ռիզայի մզկիթում, պատասխանեց կրօնապետը:

«Մենք բողոքում ենք անարդարութեան դէմ. մենք արդարութիւն, արդար դատաստան ենք պահանջում», բողոքեցին Հաջի-Ռամազանը և դերվիշը:

— Ինչո՞ւ, պիղծ շներ, հարց տուեց կրօնապետը:

— Դուք բռնանում էք ուրիշների անհատական խղճի վրայ և քմահաճութեամբ էք վարվում: Մենք շներ չենք, իրաւունք ենք պահանջում:

— Ձեր պատասխանը վաղը կըստանաք, պատասխանեց կրօնապետը:

Նրանց կրկին տարան բանտ:

VI

Միւս առաւօտեան կրօնապետը հրաման արձակեց, որով յայտնում էր ուղղափառներին, թէ բարբիներից երկու հոգու պէտք է քարկոծել ըստ շարիաթի:

Տեղական իշխանութիւնը միջամտեց, բայց անօգուտ: Մարգարէի փոխանորդի հրամանն անդառնալի մնաց:

Այդ լուրը կայծակի արագութեամբ տարածուեց Մաշադ քաղաքում: Մոլեռանդ պարսիկ ամբոխը գրոհ տուաւ դէպի քարկոծման տեղը:

Արեգակը բարձրացել էր հորիզոնի վրայ:

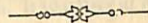
Ֆէրրէշները մահապարտներին բերին նշանակուած տեղը. եկաւ նաև կրօնապետը՝ շըրջապատուած մի խումբ մօլլաներով: Ամբոխն սկսեց ցոյցեր անել: Բարբիներին ձգեցին առաջուց փորուած փոսերի մէջ:

Կրօնապետը դիմեց բազմամարդ ամբոխին:

— Ով ուղղափառներ, ահա՛ երկու շներ, որոնք համարձակուել են Մարգարէի հաւատը հայհոյել, մարդկանց մոլորեցնել: Ես, որ նուաստ ծառան եմ այդ կրօնի, սրանց մահուան դատապարտեցի, ինչպէս որ հրամայում է շարիաթը: Ես կատարեցի իմ պարտաւորութիւնը: Երանի՛ր նրան, սով մի քար կը նետէ այս փոսը, այդպիսին միւս կեանքում ամենաերջանիկը կը լինի: Հաւատացեալներ, դուք ևս կատարեցէք ձեր պարտաւորութիւնները:

Այդ ասելով՝ կրօնապետը գեանից մի քար առաւ և նետեց դէպի փոսը:

Ամբոխը հետեց նրան: Ահագին քարերը կարկտի պէս թափուեցին դէպի փոսերը: Մի քանի ըոպէում փոսերը ծածկուեցին քարերի կոյտերի տակ:

հայ գիւղացիների համար, որոնք ամեն գարնան ուխտ էին գնում:

Բայց ի՞նչ է հարսնաքարը և ի՞նչ տեսակ աւանդութիւն կայ կապուած նրա անուան հետ: Այդ ես կը պատմեմ, գիմելով իմ մանկական յիշողութիւններին:

է

ՀԱՐՍՆԱՔԱՐԻ ԱՍՏՂԸ

(Մանկական յիշողութիւն)

I

Միւսեաց աշխարհի հռչակաւոր Տաթև վանքի հարաւային կողմում ընկած Թուփ-Սարից քիչ հեռու, մի լեռան բարձր գագաթին երեւում է մի քար, կանացի պատկերի նմանութեամբ: Այդ քարի առաջ կայ մի ուրիշ քար, որ փոքրիկ երեխայի է նման: Հեռուից, երբ մարդ նայում է այդ քարերին, կարծում է թէ մի կին կանգնած՝ նայում է փոքրիկ երեխային, որ ընկած է իր առջևում: Քնութեան սրպիսի խաղ:

Տեղացի հայերը այդ քարը կոչում են հարսնաքար: Հարսնաքար. այդ անունը սր սիւնեցի գեղջուկն ու գեղջկուհին չգիտէ: Նա, այդ անշունչ քարը՝ առաջներում սուրբ էր շրջակայ

II

Մանկական օրերը քաղցր, անմոռանալի յիշողութիւններ են եղել իմ մէջ: Վշտացած, նեղուած դառն մտքերի մէջ երբ յիշում եմ ձեզ, իմ անցած-գնացած օրեր, սրպիսի մըտքեր են գալիս ու պաշարում ինձ...:

Չառ լաւ յիշում եմ. աշխնային մի պարզ երեկոյ էր: Մեր Առաջածօր գիւղի վրանները զարկուած էին հարսնաքարի գէմ ու դէմ, Թուփ-Սարում: Նախիրը հանգիստ էր առնում վրանների առաջ ընկած սարահարթում, իսկ զամփոռները նախրի չորս կողմը պատած հըսկում էին նրանց ս՛չ թէ գողերից, այլ գիշատիչ գաղաններից:

Կանայք, խմբուած վրաններում, զրոյց էին

անում: Իսկ մենք, փոքրիկներս, դրսում՝ բացօթեայ խաղում, պարում էինք:

Մեր զանազան անմեղ խաղերի հետ գիտէինք նաև մեր մեծերին նմանուել: Այսպէս, մի երեկոյ, երբ երկինքն աստղերով բոցավառուեց, մենք նայեցինք երկնքին և իւրաքանչիւրս իր ընտրած աստղն էր ցոյց տալիս միւսներին:

—Ահա իմ աստղը, տեսէք, գոշեց մեր ընկերներէից մէկը և ցոյց տուաւ Խուստուպի *) վրայ փայլող պայծառ աստղը:

—Ահա իմս, ասաց մի ուրիշը և մատնացոյց եղաւ Ղըռ-Ղալայ **) բերդի դիմաց շողշողոց խուրձը:

—Տեսէք, ընկերներ, իմ աստղը,—կանչեցի ես, երբ հերթն ինձ հասաւ. նա փայլում է ուղիղ չարանաքարի վրայ:

—Ո՛րպիսի վատ, դժգոյն աստղ, պատասխանեցին ընկերներս:

—Ո՞վ է ասում. իմս ձերինից համ գեղեցիկ է, համ փայլուն:

—Ի՞նչպէս չէ, ծաղրեցին ընկերներս և

*) Ղափանում նշանաւոր ուխտատեղի է:

***) Ղափանումն է գտնվում. յայտնի է նաև Օշաղուի բերդ անունով:

աւելացրին.—ապա ինչո՞ւ պղտոր-կարմիր է փայլում: Ո՛չ, մի ուրիշը վերցրո՞ւ:

Բայց ես չէի ուզում: Ընկերներս կծու նկատողութիւններն ընկճեցին ինձ: Ես լաց եղայ: Գիւղական մարդը, լինի նա հասակն առած արևոր, թէ փոքրիկ երեխայ, չէ կարող բաժանուել իր աստղից. ես էլ, գիւղի ծնունդ, մի տեսակ սիրով, անկեղծ սիրով կապուած էի իմ աստղի հետ: Քանի՛-քանի գիշերներ մեր վրանի առաջ նստած՝ նայել և հրճուել եմ նրբանով. իսկ այժմ թողնել նրան, ուրիշն ընտրել...:

—Մայրի՛կ:

—Ի՞նչ կայ, սրդիս, ինչո՞ւ ես լաց լինում:

—Մայրիկ, ընկերներս ծաղրում են իմ աստղը: Իմը, գիտե՞ս չարանաքարի աստղն է:

—Չարանաքարի՛նը, խորհրդաւոր ձայնով ասաց մայրս.—գեղեցիկ աստղ է...:

—Որ ընկերներս վատ են ասում:

—Ի՞նչպէս:

—Ասում են՝ կարմիր-պղտոր է փայլում:

—Այդ էլ իր պատճառն ունի:

—Դէ՛, պատմիր, մայրիկ ջան:

Մեր հարեանուհիները ևս միացան ինձ և խնդրեցին մօլս պատմել չարանաքարի մասին. չարեանուհիներից մէկը, մի ջահէլ հարս, ասաց.

—Աննա հօրաքոյր, իսկապէս այդ չարանա-
քարը ինչո՞ւ է քարացել, ո՞վ է նա: Վճյ ինձ.
Ջրատարի մանուկն էլ մօտին քարացած՝ նայ-
ում է մօրը: Մայր և որդի քարացած՝ իրար
երեսին են մտիկ տալիս...: Խեղճերի աստղն
էլ՝ ի՛նչպէս տխուր է փայլում: Ո՞վ է տեսել
կամ լսել՝ աստղը կարմիր... միայն չարա-
նաքարի աստղն է այդպէս պղտոր փայլում...:
Հրաչք է:

—Հրաչք է, այ՛ն, պատասխանեց մայրս և
պատմեց հետեւեալը:

III

—«Մեր Սիւնիքը սրբան չար ու բարի է
տեսել...: Բայց այն, ինչ որ պատմելու եմ,
չլուծած մի փորձանք էր, որ սրանից տարի-
ներ, ի՛նչ եմ ասում, դարեր առաջ՝ կատար-
ուեց մեր աշխարհում...:

«Հին ժամանակներում մեր աշխարհին իշ-
խում էր մի Չահ թէ՛ Սուլթան, վճյ իմ հո-
գուն, զիր չեմ կարգացել, հաստատ չգիտեմ.
այսքանս միայն գիտեմ, որ մի մահմեդական իշ-
խան էր: Բռնակալ էր նա և ի՛նչ տեսակ բռն-
նակալ: Նմանը ո՛չ ծնուել և ո՛չ էլ ծնուելու է:

«Նա մի պատիժ էր երկնքից ուղարկուած:
Մեր հաւատը, խաչը՝ անարգուած էին, մեր
եկեղեցիները պղծուած. աւետարան, սուրբ
գրքեր, բոլորը թաղցրել էինք: Ո՞ւր, ի՛նչ էք
կարծում.—գետնի խորքերում, ծառերի ա-
րանքներում: Դժբաղդ էին մեր հայրերը, անար-
գուած մեր մայրերն ու քոյրերը, գերի էին
մեր կտրիճ-եղբայրները: Հային շան աստիճա-
նի ստորացրել, ծաղրի առարկայ էին շինել:

«Բայց մի՛թէ այս էր բոլորը: Իւրաքանչիւր
տարուայ սկզբում մեր աշխարհի ծերունիները
գլխահարկը հաւաքում և տանում էին դողդո-
ջուն ձեռքով մեկնում բռնակալին: Վերջինս
որպէս ողորմութիւն, ծեծում էր նրանց և ա-
պա թէ բարեհաճում էր դրամն առնել:

«Մի անգամ գարնան, մահմեդականների
նոր տարին, մեր աշխարհի ծերերը սովորա-
կանի պէս հաւաքում են հարկը, որին աւելա-
ցնում են նաև թանկագին ընծաներ: Գնում
են բռնակալի մօտ: Առաջ գլխահարկն են տա-
լիս, յետոյ ընծաները:

—Այս ի՛նչ ընծաներ են և ինչո՞ւ քիչ էք
բերել, գոռում է բռնակալը:

—Իշխան, դու հզօր ես: Ամենակարող Աս-
տուածը տուել է բաղուկիդ գօրութիւն: Հա-
մարձակվում ենք ասելու, որ ձեր թեւերի տակ
մենք հարստահարվում ենք ու տանջվում...:

—Լուեցէք, ի՞նչ էք կամենում:

—Հաւասար հպատակութիւն: Տեսնում էք, իշխան, երկնքում մի հատ արեգակ կայ: Նա համահաւասար տարածում է իր ջերմութիւնը թէ հողոյն երկրի, թէ թռչելի վրայ: Թագաւորի, իշխողի օրէնքը՝ նոյնպէս հաւասար կերպով պէտք է տարածէ իր արդարութիւնը:

—Գեաւուրներ, պիղծ շներ, համարձակ-վում էք՝ ձեզ, անհաւատներիդ, հաւասարացնելու մեզ—ուղղափառներիս հետ: Ձեր այդ յանդգնութիւնը խիստ կերպով կը պատժուի:

«Մեր իմաստուն ծերերին բանտարկում են:

«Միւս օրը, առաւօտեան—նչ ծագէր արեգակը—հարիւրաւոր հայ ծերունիներին դուրս են բերում հրապարակ: Տանջանքը պատրաստ էր: Գետնի երեսին ցցուած էին սրածայր եղէզներ և ապակու կտորներ:

—Հանեցէք ոտնամանիդ, գեաւուրներ, հրամայեց բռնակալը:

«Ծերերը հասկանում են իրանց գլխին գալիք պատուհասը և ընկնում են բռնաւորի ոտները, աղաչում, թախանձում են: Իզո՞ւր: Մի-թէ ապառաժները որքան էլ հսկայ լինին, կարող են զգալ:

Արտասուքները հեղեղի պէս թափելով, մեր պապերը մերկացնում են իրանց ոտները: Այնուհետև մտրակի հարուածներով նրանց՝

որպէս անասունների, սկսում են այս ու այն կողմ քշել սրածայր եղէզների և ապակու կտորների վրայով: Միս էր, երկաթ՝ չէր...: Սրածայր եղէզներ, ապակու կտորներ, ճոթուտում են նրանց մերկ ոտները...:

«Հեծկտոց, աղաղակ երկինք էին հասնում, տարածութեան մէջ կորչում: Գետինն իսկոյն կարմիր ներկուեց, արիւնն սկսեց առուակի պէս հոսել...»:

Ծերերը զգայուն են լինում. մայրս յուզուեց, լաց եղաւ: Մենք ապշած էինք:

—Բայց չէ՞ որ այդ բոլորն անցած-գնացած բաներ են, սկսեց մխիթարել հարևանուհիներից մէկը:

Մայրս կարծես նոր իմացաւ այդ և շարունակեց իր պատմութիւնը:

IV

—«Այս անգամ ծերունների մարմինները բռնակալը շների կերակուր դարձրեց: Երանի՛ թէ դրանով էլ բաւականանար: Նա հանեց մի սոսկալի հրաման՝ կտրել բոլոր հայ երեխաների

լեզուն. Թ՛ճղ մունջ երեխաներով լցուի աշխարհը...:

«Լաց, կոծ, սուգ ու շիւան ընկնում է ամեն տեղ. բռնակալի մարդիկը շրջում են մեր աշխարհում և սկսում են մանուկների, պատանիների լեզուները կտրտել:

«Սիւնեաց աշխարհը մի սգատուն դարձաւ. ձայներ կային, բայց հասակաւորների ձայներ: Երեխաների կանչկոտոց, խօսք, փոքրիկ տաւարածների, հորթարածների քաղցր երգեր, այլևս չէին լսվում: Ի՞նչ կը լինի մի այդպիսի աշխարհ... Ի՞նչ կը լինի մի տուն, ուր երեխայի ձայն չկայ...:

«Հէնց այդ սև օրերում լուր է տարածվում մեր սարերում, թէ ձողեր անունով մի հարս բարձրացել է Թուփ-Սարից քիչ հեռու գըտնուած լեռան գագաթը և ամեն գիշեր խօսում է Աստծու հետ: Մարդիկ սկզբում չհաւատացին: Կասկածում էին: Բայց գնալով՝ լուրը ճշտուեց: Հաւաքուեցին եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, քահանաներ, տղամարդ թէ կին, մեծ թէ փոքր և գիմեցին Թուփ-Սարը՝ լսելու Աստըծու հետ խօսողին: Ամբոխը երբ հասաւ այն լեռան ստորոտը, կանգ առաւ:

«Լսվում էր մի երգ մանկական անոյշ ձայնով:

«Ամենքը երեսներին խաչ հանեցին:

—Փառք Աստծու,—ասացին, լսեցինք հայ երեխայի ձայն: Սուրբ է ձողերը: Նա իր երեխայի լեզուն ազատել է: Գնանք, տեսնենք ինչպէս է...:

«Հասան լեռան գագաթը: ձողերը խաղում էր երեխայի հետ: Երբ տեսաւ ամբոխը՝ վախեց: Իսկոյն մի սուր առաւ ձեռքը: Բայց երբ տեսաւ քահանային զգեստաւորուած, սիրտ առաւ:

—ձողեր, ասաց եպիսկոպոսը, Աստծու հետ խօսում ես:

«Կինը լուռ էր. ամենքն իմացան, որ նա բացասական պատասխան չէ տալիս: Սկսուեց հարցուփորձը:

«ձողերը վերջապէս ասաց.

—Այն օրը, երբ հրաման դուրս եկաւ, որ մեր մանուկների լեզուն կտրեն, ես Աշոտիկիս առայ և փախայ այստեղ, այս ազատ լեռան գագաթը: Օրեր անցան. մի անգամ, մութ գիշեր էր, երեխան գրկումս քնած էր, իսկ ես պահպանում էի նրան, որ չլինի թէ գազան մօտենայ՝ մութից օգտուելով. այդ ժամանակ Աստուած ինձ հետ խօսեց:

—Ինչո՞ւ չկարեցին քո մանուկի լեզուն, հարցրեց նա:

—Ես նրան առայ և փախայ այս ազատ լեռները, Տէր: Տեսնում ես, օր ու գիշեր պահում, հսկում եմ նրան:

—Եւ ինչ պիտի անես:

—Ինչ որ Դու ես հրամայել, Տէր: Իմ արիւնը երեխայիս համար չեմ խնայիլ: Աստուած ինձ վրայ խաշակնքեց և հեռացաւ: Այնուհետեւ նա ինձ միշտ այցելում էր, օրհնում:

—Ապրիս, Զոզեր, գոռաց ամբոխը:

—Մի օր, շարունակեց Զոզերը, ես չոքեցի Աստծու առաջ, ձեռքս պարզեցի դէպի մեր աշխարհն ու ասացի. «Տէր, մեր սր մեղքի համար ես պատժում մեզ...: Մի՛թէ այնքան դառն արտասուքը, աղօթքները, խնկարկուծիւնը չեն հասնում Քո աթոռին: Եւ նա ինձ պատասխանեց.

—Տեսնում եմ այս ժողովուրդը. բայց նրա դոթքները, խնկարկուծիւնը միշտ խառն են հեկեկանքների հետ. միշտ լաց, միշտ խեղճութիւն: Ես թոյլեր, վախկոտներ չեմ ստեղծել...: Չանձրացայ այդ անվերջ արտասուքներից, այդ թուլամորթութիւնից. Ես չեմ ընդունում լացողների աղօթքն ու աղաղակը:

—Անհաւատ կի՛ն, դու սուտ ես ասում, դու կախարդ ես, գոչեց եպիսկոպոսը և հրամայեց քարկոծել Զոզերին:

«Ամբոխը հաւատաց իր հոգևոր հօրը և շրջապատեց Զոզերին: Փոքրիկ զաւակին իրանից քիչ հեռու կանգնեցրին: Ապա սկսեցին երկուսին էլ քարկոծել:»

—Սատկեցի՛ն, — ասաց եպիսկոպոսը և տառաւ մարդկանց իր ետևից:

V

—Գիշերը վրայ հասաւ: Բայց Զոզերը հոգին չէր աւանդել: Նա հազիւ լսելի ձայնով կանչեց.

—Աչոտի՛կ:

«Բայց ձայն չկար: Աչոտիկն արդէն մեռել էր: Զոզերը վշտացած սրտով նայեց դէպի երկինք և կանչեց Աստծուն: Նրանից բարձր մի աստղ էր փայլում, բայց կարմիր գոյն ունէր: Չիմացաւ նա, որ իր երեխայի արիւնն է այդպիսի գոյն տուել աստղին...: Մեռնում էր Զոզերը և այդ ժամին նա լսեց Աստծու ձայնը, որ ասում էր. «Աստղը վերևում, իսկ դու երեխայիդ հետ այդ լեռան գագաթին քար կըտրած: Թո՛ղ տեսնեն մարդիկ և իմանան, որ Աստուծու խօսքը ճշմարիտ է»:

«Զոզերն արգար էր:

«Այնուհետև հարսնաքարը ուխտատեղի դարձաւ», — վերջացրեց իր խօսքը մայրս:

Ը

Մ Ա Ր Դ Ո Ւ Հ Ո Գ Ի Ն

(Արեւելեան զրոյց)

I

Ամենակարող Աստուածը երբ երկինքն ու երկիրը՝ շնչաւոր ու անշունչ արարածներն ստեղծեց, բարձրացաւ, Իր յաւիտենական գահի վրայ բազմեց և սկսեց գիտել երկինքն ու երկիրը:

Ո՛րքան գեղեցիկ էր աշխարհը: Անվերջանալի երկնակամար, որի վրայ փայլում էին արեգակն ու լուսինը, անթիւ մոլորակներ և փայլուն աստղեր, անսահման դաշտավայրեր և բարձրաբերձ լեռներ՝ զարգարուած գոյնզգոյն ծաղիկներով:

«Ամեն ինչ գեղեցիկ է», ասաց Աստուած և աւելացրեց.

— Բայց արդեօք գո՞հ են ստեղծած արարածներս:

Թուր արարածները լուեցին, միայն գետինը բարձրաձայն աղաղակեց.

— Ամենակարող Տէր, ինչո՞ւ համար ինձ ըստեղծեցիր: Նրո՞ համար, որ ամեն մի վատ բանի պատուանդան լինիմ և խորամանկ օձերը պատուեն սիրտս ու իրանց թունաւոր բունը շինեն կրծքումս... ո՞հ, վայրենի գազանները մոնչան և իմ անարատ կրծքում շինեն իրանց որջերը, թէ՛ գիշատիչ արարածները կեղտոտեն և արիւնլուայ անեն իմ երեսը...: Ա՛խ, Արձրիչ, ես այդ բոլոր զրկանքները տանել չեմ կարող, ազատի՛ր ինձ:

— Գու քո հատուցումը կը ստանաս, սիւ ապստամբ գետին, պատասխանեց Աստուած:

«Անհրաժեշտ է ստեղծել մի այնպիսի արարած, որի միտքը զարթնէ, բայց պատճառը չիմացած՝ մահանայ: Այդպիսի արարածը, ասաց Աստուած, կ'աշխատէ, միւս արարածներին կը հնազանդեցնէ. իսկ երբ կը գայ այն ըոպէն ու կը սկսի մտածել պատճառի մասին, նա կը մահանայ, կը ոչնչանայ: Այդպիսի արարածը, աւելացրեց Աստուած, թո՛ղ լինի գետնից»:

Աստուած Գաբրիէլ հրեշտակապետին հրամայեց մի բուռն հող բերել: Հրեշտակապետն իսկոյն վայր սլացաւ գետին:

—Գետին, քեզնից մի բուռն հող եմ վերցնում, ասաց հրեշտակապետը՝ կանգնելով գետնի երեսին:

—Ինչո՞ւ:

—Արարիչը քեզնից մի նոր արարած է ըստեղծելու:

—Ո՞հ, բարի հրեշտակապետ, աղաչում եմ քեզ, հեռացիր ինձնից: Խորհուրդ տուր Արարչին երկնքից ստեղծել նոր արարածը:

Գարբիէլ հրեշտակապետը բարձրացաւ Աստուծու մօտ:

—Արարիչ, նոր արարածը երկնքից ստեղծիր:

—Ինչո՞ւ:

—Գետինը ես անմարուր գտայ:

—Ո՛չ, Իմ կամքս անփոփոխ է: Նոր արարածը պէտք է գետնի հողից լինի:

Հրեշտակապետը կրկին վայր սլացաւ դէպի գետին:

—Գետին, ուխտս զբժում եմ, որովհետեւ Աստուծու հրամանն եմ կատարում:

Եւ մի բուռն հող առնելով՝ բարձրացաւ:

Գետինն արտասուեց, նրա արտասուքներին գոյացան ծովեր, գետեր...:

II

Աստուած հողից ստեղծեց մարդուն, բայց դեռ հողի չկար նրանում: Մարդն անշունչ ընկած էր գետնի երեսին: Աստուծու հրամանով բոլոր շնչաւոր արարածները եկան մարդու տեսութեան: Երբ բոլոր շնչաւորները ժողովուեցին, Աստուած ասաց նրանց.

—Ձեզանից ո՞րի հողին է կամենում մըտնել մարդու մէջ և ապրել նրանում:

Ոչ ոք չպատասխանեց:

—Գուր՝ ջրերում ապրողներ, ձեզանից ո՞րի հողին է կամենում մտնել այս նոր արարածի մէջ:

—Արարիչ, աղաղակեց կետը և առաջ անցաւ.—մենք բոլորս՝ ջրերում ապրողներս, յօժար ենք անյատակ ովկիանոսներում ապրելու, բայց նոր արարածի մէջ մեր հողին դնել չենք կարող:

—Գուր՝ գետնի ներսում և երեսին ապրողներ—սողուններ, թևաւորներ և չորքոտա-

նիններ, ձեզանից ո՞րի հոգին կարող է մտնել նոր արարածի մէջ:

Սողուններից օձն առաջ եկաւ և ասաց.

—Արարիչ, մենք յօժար ենք մեր ամբողջ մարմնով քարշ գալ, կերակրուել հողով, բայց նոր արարածի մէջ մտնել չենք կարող:

Թևաւորներից փոքրիկ բզէզը թռաւ և մարդու քթին նստելով՝ ասաց.

—Փճւհ, այս ի՞նչ սարսափելի արարած է: Ո՛չ, Արարիչ, իմ դասակարգի ամենափոքրիկներից մինչև ամենամեծերի անունով ես աղաչում եմ, Տէր, մենք չենք կարող նոր արարածի մէջ պահել մեր հոգին. ազատի՛ր մեզ ևս:

Չորքոտանիներից ուղտը՝ վիզը երկարացնելով գէպի մարդը, ասաց.

—Արարիչ, ես որ բոլոր արարածների մէջ ամենադժբաղդն ու անճոռնին եմ, իմ տգեղութեամբ հանդերձ զգվում եմ նոր արարածի պատկերից: Տէր, աղաչում եմ, մեզ՝ չորքոտանիներին, ևս ազատի՛ր:

—Դուք ազատ էք, բայց մարդը կը տիրէ բոլորիդ, պատասխանեց Աստուած:—Իսկ դուք, իմ սիրելի հրեշտակներ՝ անդրանիկներ և կրտսերներ, ձեր ո՞րի հոգին կարող է մտնել մարդու մէջ:

—Ամենակարող, բոլոր արարածները երես

դարձրին մարդու պատկերից: Մենք, որ Քո սիրելիներն ենք, ի՞նչպէս մտնենք այդ անճոռնի արարածի մէջ:

—Դուք ևս ազատ էք, ասաց Աստուած:

III

«Մի՛թէ մարդուն զուր ստեղծեցի. մի՛թէ նա աւելի ստոր պէտք է լինի, քան միւս արարածները:—Մարդու մէջ, ասաց Աստուած, թճո՞ղ մտնէ մի այնպիսի հոգի, որ միւս արարածների հոգիներից ամենաչար, յանդուգըն և խիզախը լինի: Մարդն իր խելքով ու ընդունակութեամբ բարձր լինի միւս արարածներից, իսկ գործով ստոր: Որպէս արդար հատուցումն գետնի՝ մարդն ամեն տեսակ շարժարանք կրէ: Մարդը մտքով լինի երկնքում, իսկ անձամբ գետնի խորքում որդնոտուի... Ինքըն իր նմաններին յաւիտեան թշնամի լինի: Ուտէ իր նմաններին, ինչպէս զազանները: Նախանձոտ լինի և բռնակալ, բայց կարճատև կեանք ունենայ, շարութիւնը ժամանակաւոր լինի: Ուստի, զոչեց Աստուած, «թափառական»

հոգի», որ ընկեր ես դաժան օձերի, անապատ-
ների մեռցնող ցրտերի, ովկիանոսային մրրիկ-
ների, անտառների խորքում ալըող գիշատիչ-
ների, եկ և մտիր մարդու մէջ»:

Աստժու հրամանով «Թափառական հոգին»
յայտնուեց և մարդու մօտ կանգնելով՝ ասաց.

—Արարիչ, հրաժարուելով հրաժարվում
եմ մտնելու այս պատկերի մէջ:

—Հրեշտակներ, մտցրէք այս զգուելի «Թա-
փառական-հոգուն» մարդու մէջ:

Հրեշտակներն իսկոյն մերկացրին սրերը:
Բայց իզո՛ւր: «Թափառական-հոգին» ներս չմը-
տաւ: Հրեշտակների վերջին փորձն եղաւ այն,
որ սկսեցին հնչեցնել իրանց փողերը և այն-
պիսի մի գեղեցիկ ու զմայելի հանդէս կազ-
մեցին, որ «Թափառական հոգին» անզգոյշ ե-
ղաւ. կարծելով թէ այդ երաժշտութիւնը
մարդու մէջ է, նա անգիտութեամբ ներս մտաւ:

Մարդու պատկերն իսկոյն սկսեց շարժուել,
կենդանանալ: Նայեց իր չորս կողմը, ոչ ոք
չկար: Միայն լսեց մի աներևոյթ ձայն, որ ա-
սում էր.

«Անգիտութեամբ մտար, անգիտութեամբ
էլ դուրս գաս»:

Թ

Ե Ռ Ո Տ Ա Ն Ի

(Պատկեր Թուրքմէնների արշաւանքներից)

I

Դեռ նոր մայր մտած արևն իր ետեից թո-
ղած ծիրանագոյն շառաւիղներով ներկել էր
Թուրանի բարձր լեռների գագաթները. ե-
րեկոյեան մեղմ ու զովարար ղեփիւռը քնքշու-
թեամբ շոյում էր նորածիլ խոտերի, թփերի
ու ծառերի կատարները՝ այս ու այն կողմ օ-
րօրելով նրանց:

Չուտով մուժը պատեց գետինը: Խորհրդա-
ւոր լուսիւնը գրկեց բնութիւնը: Այդ պա-
հուն Թուրանի Գիւլ-Դաղ կոչուած սարահար-
թի գագաթին իջևանել էին մի խումբ թուրք-
մէն հրոսակներ: Նրանք փոքրաթիւ մի խումբ
էին, բաղկացած ծերունի հրոսակապետից և

միքանի ուրիշ քաջ ու անվեհեր երիտասարդ թուրքմէններէց:

Այդ խումբը իր հետ ունէր բազամաթիւ պարսիկ գերիներ: Թուրքմէնները այն յանդուգն հրոսակախմբի մի մասն էին, որոնք այդ օրից միքանի շաբաթ առաջ, յանկարծակի յարձակուել էին Խորասանի պարսիկ խաղաղ ազգաբնակութեան վրայ, կոտորել, յափշտակել էին և հարուստ աւարի հետ վերցրել նաև բազամաթիւ գերիներ: Վերջիններս բաղկացած էին ալեղարդ ծերունիներէց, երիտասարդներէց, սիրուն կանանցից և ջահէլ աղջիկներէց:

Ռոլը գերիները կապկպուած էին միմեանցից հաստ ու երկար թուկերով և խառնիխառն կերպով թափուած մերկ ու խոնաւ գետնի երեսին: Գերիների մէջ լսվում էին հեծկլտոց, լաց և աղաղակ: Իսկ թուրքմէն պահապանները նրանց շորս կողմից պատած՝ հահուում ու ծիծաղում էին իրանց զոհերի հաւաշանքների վրայ:

Ահա ութերորդ օրն էր, որ այդ թշուառ արարածներին սաստիկ հարուածների տակ, լինչպէս անպաշտպան անասունների մի հօտ, քշում էին դէպի հեռաւոր մի աշխարհ, գերիներին բոլորովին անծանօթ մի երկիր... Ի՞նչ նպատակով: Այդ գիտէին միայն թուրքմէնները:

— Փաթմա, գաւակս, մօտեցիր ինձ. վերջին անգամ քեզ համբուրել եմ փափագում... Ոյժերս նուազել են, թուլացել եմ. մահս մօտ է, մօտեցիր ինձ:

Լսուեց խորին մթութեան մէջ մի տրխուր ձայն:

Դա մի թշուառ ծերունի հայր էր, որ իր ամբողջ ընտանիքով գերի էր ընկել թուրքմէնների ձեռքը: Նրա կինը, գեղեցիկ Զառան, ճանապարհին երկունքից ազատուելիս՝ վախճանուել էր սոսկալի տանջանքների մէջ: Փարբին, ծերունու անդրանիկ դուստրը, մօր մահուանից յետոյ՝ երկար չապրեց. լեղապատառ լինելով՝ նա էլ մահացել էր ճանապարհին: Իսկ Սաադին, ծերունու մինուճար որդին, քսան տարեկան այդ անվեհեր պատանին, երէկ ճանապարհին սրախողխող էր եղել Վալիխանից, որովհետև այդ պատուասէր պատանին սպառնացել և հայհոյել էր հրոսակապետին այն բանի համար, որ վայրենի ու կրքոտ ծերունին անցեալ գիշեր թշուառ Փաթմային շարշարել էր:

— Հայրիկ, ես էլ եմ մեռնում: Ախ, այն ի՞նչպիսի տանջանք էր, որ անցեալ գիշեր ես կրեցի...: Ո՛հ, հայրիկ, սըր է Սաադին. խեղճ եղբայր, դու զոհուեցիր ի՞նձ համար: Ալլահը թող վարդեր բուսցնէ քո ճանապարհին, անձ-

նազոհ եղբայր...: Հայրիկ, շարունակեց Փաթման յուզուած և տխուր եղանակով, տեղիցս շարժուել չեմ կարողանում. ես էլ եմ վափազում շուտով մեռնել. օրհնիր և համբուրիր ինձ վերջին անգամ: Ա՛խ, ս՛րբան ատելի է այսպիսի սև կեանքը: Անիծուեն բռնակալները, յաւիտենական անէ՛ծք նրանց օրէնքներին, որ քաղցր կեանքը դառնացնում ու թունաւորում են:

— Զաւակս, մի յուզուիր և մի հայհոյիր: Անիրաւ պահապանները շան հոտառութեամբ վխտում են մեր մէջ, կարող ենք յանկարծ մատնուել:

— Ո՛ւր էր. երանի՛ թէ այդպէս լինէր:

— Ո՛չ, դաւակս. մահուան քաղցրութիւնը իր բնականութեան մէջ է:

Խրատում էր ծերունի հայրը իր աղջկան. վերջինս լռեց:

Այն, թշուառ Փաթման ստիպուած էր լռել: Միայն խորին մթութեան մէջ լսվում էր մի հեծեծանք, մարդու սիրտ ու հոգի մաշող մի տխուր հառաչանք:

Այդ գեղեցկուհի Փաթման էր, որ իր ներքին զգացմունքները խեղդել չկարողանալով ծերունի հօրից ծածուկ ողբում էր իրանց տըխուր, սև ճակատագիրը:

II

Կէս գիշեր էր:

Լուսինը շողշողում էր ուղիղ Գիւլ-Գաղի վրայ: Ծերունի հրոսակապետը ընկել էր անոյշ քնի գիրկը: Նրա միւս ընկերները շրջում էին գերինների մէջ. դառն հառաչանքի ծանր յոգոց, լաց ու կոծ էր լսվում ամեն կողմից, ուր ոտք էին դնում վայրենի թուրքմէնները: Խեղճ գերինների վիճակը աւելի ծանր էր: Տասներորդ օրն էր, որ նրանք հացի պատառ չէին դրել իրանց բերանները: Կերակրվում էին վայրենի բոյսի արմատներով: Չատերը քաղցից հիւանդացել, մեռելի գոյն էին ստացել: Միմեանցից կապկպուած՝ նրանցից շատերը անըզգայացած՝ ընկել էին խոնաւ գետնի վրայ: Միքանիսն էլ ցաւից տանջուելով՝ զանազան տխուր բացականչութիւններով էին արտայայտում միմեանց իրար վշտերը:

Իսկ երկու ծերունի գերիններ այդ պահուն միմեանց հետ հազիւ թէ լսելի ձայնով խօսում էին:

—Ո՛րքան քաղցր ու համեղ է այս չորացած հացի պատառը, ասաց նրանցից մէկը և չորացած հացից մի փշրանք կտրելով՝ մեկնեց դէպի միւսը: Վերջինս ընդունեց, ասելով.

—Սաբուր, ո՛րքան շնորհակալ եմ քեզանից. բայց ասան, ո՞րտեղից է այս փշրանքը:

—Սյդ հայրենիքից մնացած վերջին փշրանքն էր, որ թագցրած պահում էի գօտիիս մէջ:

—Հայրենիքի փշրանքը՝ այն, քաղցր ու համեղ է հայրենիքի վերջին փշրանքը. բայց տեսնում ես, Սաբուր, շարունակեց ծերունին, լուսինը ո՛ր պիտի գեղեցկութեամբ է փայլում: Եթէ բնութեան այսպիսի խորհրդաւորութիւնը չլինէր, ես ինձ թշուառ և անբաղդ կը զգայի:

—Մի՛թէ, Ջանիֆ, ոգևորվում ես լուսնի այդ դատարկ փայլով: Նրա շողշողուններից մեզ ի՛նչ օգուտ: 2^է որ մենք այժմ գերիներ ենք:

—Սաբուր, լսիր ինձ: Լուսնին նայելով՝ ես բոլորովին չեմ յափշտակվում նրա փայլից: Բայց գիտեմ ինչ կայ. նայելով նրան, իմ յիշողութիւնները, վաղեմի օրերիս քաղցրութիւնները վերակենդանանում են իմ մէջ: Նայելով լուսնին, ես ընաւ չեմ յափշտակվում նրա արտաքին փայլից. նա ի՛նչ սիրունութիւն

ունի: Բայց այդ երկնքի դարդարանքը մարդուս զգացմունքով ու մտքով անմիջապէս տանում-հասցնում է հայրենիք: Իսկ հայրենիքի մէջ, նրա սառը հողի ծոցում՝ գիտես, քանի՛-քանի թանկագին շիրիմներ կան: Մենք այժմ գերիներ ենք. իսկ գերիներին յատուկ է երազական աշխարհի ցնորքների մէջ ապրել:

—Բայց ես ատելով ատում եմ երազական աշխարհի ցնորքները, որոնց մէջ ո՛չ մի ճշմարտութիւն չկայ, լրջութեամբ պատասխանեց Սաբուրը:

—Ի՛նչպէս, զարմանքով հարցրեց Ջանիֆը:

—Լսիր, Ջանիֆ, կեանքի դառը փորձերը, աւանդ, խիստ ուշ եկան ինձ համոզելու, որ մարդը չպէտք է երեւակայութեամբ ապրէ: Ի՛նչ է երեւակայութիւնը—երանգ: Բայց երազի մէջ ո՞վքեր երջանկութիւն վայելեցին, կեանքի բարիքներով մխիթարուեցին: Թոյլ բնաւորութիւններն են միայն, իմ կարծիքով, երազական աշխարհի մէջ սաւառնում, ինչպէս թըռչունները օդի մէջ: Մտածելը,—շարունակեց Սաբուրը,—կենդանիներն անգամ իրանց գոյութիւնը պահպանելու համար՝ կռվում, յաղթում կամ յաղթվում են:

—Դրանով ի՛նչ ես ուզում ասել, հարցրեց Ջանիֆը:

—Ուզում եմ ասել, որ զգացմունքները ա-

ուանց գործի՝ մարդուն թշուառացնում են: Թշուառութեան հետևանքը գերութիւնն է, որի մէջ ընկած ենք մենք: Իսկ խելքը, թարմ ու առողջարար միտքը մարդուս երջանկացնում է: Մարդկային կեանքի բուն նպատակը՝ երջանկութիւնն է, որ մշտական բաժին է ընկնում յաղթողին:

— Եւ դու այդ բոլորը առանց խղճահարուելիւ ես ասում:

— Այո, դրական կերպով պատասխանեց Սաբուրը:

III

Նրանք լռեցին: Երկու ծերունի գերիները, ըստ երևոյթին, ընկել էին ծանր մտածողութիւնների մէջ: Նրանցից մէկը, Զարիֆը, սէխտանցի էր, Մեշէդ ուխտի գնալիս՝ ճանապարհին գերի էր ընկել: Իսկ միւսը՝ Սաբուրը, բուն թուսեցի էր, բաւական փորձուած մի ծերունի: Սաբուրը Խորասանում յայտնի էր որպէս ամենալաւ բանաստեղծ: Նա հեղինա-

կած ունէր «Համբերութիւն» *) անունով մի գիրք: Գերութեան մէջ այդ երկու ծերունիները ծանօթացել էին իրար հետ: Բայց ինչպէս կարծիքների, այնպէս և նրանց ախարհայեցողութիւնների մէջ մեծ տարբերութիւն կար: Զարիֆը մի տեսակ յափշտառուած էր Սաբուրով: Նրանց մէջ երկար լուսթիւն էր տիրում:

— Սաբուր, ես շատ անգամ եմ կարդացել քո «Համբերութիւնը»: Ես յիշում եմ նրանից նոյնիսկ միքանի գեղեցիկ կտորներ:

— Ի սէր Ալլահի, լռիւ, մի վրդովիւր ինձ: Աղաչում եմ քեզ, խղճած ծերուկիս:

— Բայց դու փիլիսոփայաբար մտածել գիտես, ինչո՞ւ ես ընկճվում:

— Ո՞վ է փիլիսոփայ. այդ ինչե՞ր ես խօսում, ծերուկ. Ահա՛ կեանքի փիլիսոփան: Այդ ասելով՝ Սաբուրը մատը մեկնեց դէպի թուրքմէն պահապանը, որ քիչ հեռուում կանգնած՝ լուսնի լոյսի տակ սրում էր իր կեռ-թրի ծայրը:

*) Այս պատկերի նիւթը տուել է ինձ Զարիֆ անունով մի բանաստեղծ, Խորասանում 1895 թ.: Նա գերի էր ընկել թուրքմէնների ձեռքը, որոնք նրան վաճառել էին խիվացիներին: Երբ ուսմանը վերջնականապէս տիրեցին Միջին-Ասիային, պարսիկ գերիներն սպառուեցին և վերադարձան Պարսկաստան:

—Այն յիմար ու գաղանակերպ թուրքմէնը, որ իր թուրք սրում է մարդկանց գլուխները թուցնելու, նա փրկիսոփայ է... Աւաղ, միթէ փրկիսոփայութիւնը այդքան այլակերպուել է, դառնագին հառաչանքով բացականչեց Ջարիֆը:

—Այո, Ջարիֆ, հաւատացիր և համոզուիր, որ նա է իսկական փրկիսոփան: Ասածիս դէմ, հանգիստ եղանակով շարունակեց Սարուրը, դու առարկութիւններ կ'անես, փաստեր կը բերես, ս'վ գիտէ, ս'րքան երկար ու սիրուն խօսքեր կ'ասես, որ ինչ հերքես: Բայց ս'չ, ես կրկընում եմ՝ թուրքմէնը՝ բռնակալական տիպն է ժամանակակից փրկիսոփայի:

—Ո՛հ, Սարուր, դու ընկճվում ես:

—Միթէ պարզ ճշմարտութիւնն ասելով՝ ես ընկճվում, յանցանք եմ գործում: Ես ասում եմ, որ այն վայրենի թուրքմէնը՝ աւելի քան մենք, փրկիսոփայ է: Սա պարզ է և բանականութեան մօտ: Ի՞նչ է փրկիսոփան: Խելօքներից ամենախմաստունը: Իսկ խելքը նախախնամութիւնից ինչո՞ւ համար է մարդուն տուած.— յաղթելու: Ուրիշ կերպ հասկանալու նպատակ չկայ: Ո՛վ յաղթեց, նա եղաւ խելօքը: Իսկ խելօքներին կոչում են փրկիսոփաներ: Մենք յիմարներ էինք, մեր գէնքերը ոչնչացած էին, զբա համար էլ այդ թուրքմէնը, որին դու, Ջարիֆ, վայրենի, գաղան անուանով

կոչեցիր, մեզ յաղթեց և գերեց: Մենք այժմ գերիներ ենք: Մեզ կարող են հայհոյել, սպանել, նոյնիսկ միքանի թումանով ծախել: Ես շատ անգամ եմ լսել, որ մեզպէս ծերուկներին Բուխարայի և Խիվայի կողմերում փոխում են աւանակների հետ: Տեսնում ես, Ջարիֆ, մենք ինչ արժենք մեր փրկիսոփայութիւններով: Հասկացա՞ր:

Ջարիֆը չպատասխանեց: Կրկին տիրեց լուռութիւն: Երկու ծայրայեղ դպացմունքներ իրանց բոլոր ծանրութեամբ ճնշում էին գերի ծերունիներին: Վերջապէս Ջարիֆը վրդովուած ձայնով հարցրեց.

—Ուրեմն փրկիսոփայութեան գաղտնիքը յաղթելու մէջ է կայանում:

—Այո. նայիր բնութեան և տես՝ ս'րքան ներդաշնակութեամբ և փրկիսոփայաբար են շրջան առնում նրա յաւիտեանական օրէնքները:

—Բայց մենք արժանի էինք այս վիճակը կրելու:

—Մենք անպէտք, ոչինչ արարածներ էինք: Այժմ ընկել ենք մեր իսկական վիճակի մէջ: Հիմա մենք ողորմելի ստրուկներ ենք: Աշխարհումս, առաջ տարաւ իր խօսքը Սարուրը, ս'չ մի բան այնքան չեմ ատում, որչափ ստրուկներին: Մտածիր: Աւելի գազըայի ինչ կայ երկրագնաի վրայ, քան լինել ստրուկ, գերի:

Մինչդեռ երկու ծերունիները այսպիսի զրոյցով էին զբաղուած՝ յանկարծ սարահարթի վրայ աղաղակ բարձրացաւ: Լսուեցին հրացանների միքանի ճայթիւններ: Հրոսակախումբը մի ակնթարթում ոտքի կանգնեց: Զարթնեց և Վալիխան հրոսակապետը: Թուրքմէնները կապկի արագութեամբ թռան իրանց ձիաների մէջքին և առիւծի կատաղութեամբ յարձակուեցին թշնամու վրայ, որ գէպից օգտուելով՝ ուզում էր գերիներին յափըշտակել: Կռիւր օրհասական էր: Երկու կողմից ընկան միքանի դիակներ: Վերջապէս հրոսակախմբին յաջողուեց թշնամուն ջարդել և փախցնել գէպի լեռները:

Այնուհետև շտապ պատրաստութիւններ տեսնելով՝ Վալիխանի հրոսակախումբը՝ պարսիկ գերիներով սարահարթի գագաթից իջաւ գէպի Թուրանի լայնածաւալ դաշտավայրը:

Լուսաբացին էր:

Անապատ էր, անեղր անապատ: Թուրքմէնների հրոսակախումբը հասել և հանգիստ էր առնում Թուրանի Կարա-Գում կոչուած անապատի մէջ: Իրանի գեղեցիկ լեռները մնացել էին նրանց ետևում: Միայն շատ հեռում մթին էին տալիս Թուրանի և Իրանի սահմանադրութիւններում ընկած մի շարք լեռների գագաթները: Իսկոյն միքանի վրաններ դարկուեցին, ուր տեղաւորուեցին իրանք՝ հրոսակները իրանց նժոյզներով: Իսկ գերիները կապանքներից ազատուած, թափուած էին այս ու այն կողմում: Ո՛րքան յուզիչ էր տեսարանը: Թշուառ գերիներից շատերի մերկ մարմնի այս ու այն մասի վրայ պարզ և որոշակի երևում էին զանազան հարուածների, վէրքերի նշաններ: Աւելի թոյլերը սոսկալի տանջանքներ էին կրել ճանապարհին: Այդպիսիներին ծեծել, թրերի ծայրերով ծակոտել էին: Կանանցից և փոքրահասակ պատանիներից ու

աղջիկները միքանիսը ճանապարհին վախճանուել էին:

—Սարուր, սըր մնաց երեկուայ այն տանջուող խեղճ աղջկայ դիակը:

—Մուժ էր, չգիտեմ. բայց կարծում եմ հօր հետ ժայռերի մէջ մնացած պէտք է լինի:

—Եւ երկու անյայտ անշիբիմ դիակներ մընացին այնտեղ, ժայռերի մէջ...: Խեղճ աղջիկ, թուշունները, ցինները պէտք է կոցահարեն քո անքան սիրուն աչերը, անքան ըզգայուն սիրտը՝ որ, սով գիտէր, սըպլիսի բարախումներով տրոփում էր, բաժին պէտք է լինի գաղանների սուր ու պատառող ժանիքներին:

—Այո, նրանք դժբաղդներ էին: Բայց բազդաւոր էին, որ միասին թողեցին այս աշխարհը:

—Բայց այս ինչ աղմուկ է, բացականչեց Սարուրը և հետաքրքրութեամբ նայեց դէպի վրանների կողմը:

Թուրքմէններից միքանիսը շրջան էին կազմել: Նրանցից մէկը մի լէշ քաշ տալով՝ բերաւ ձգեց շրջանի մէջտեղ: Այդ գիշերուայ ճակատամարտում վիրաւորուած մի ձիու դիակ էր, որ այդ առաւօտեան հողաբլրին հասնելուց յետոյ փչել էր իր շունչը: Իսկոյն վրաններից դուրս բերին պղնձեայ մեծ կաթսաներ: Չիու լէշը մի ակնթարթում թրերով մաս-մաս արին

և թափեցին կաթսայի մէջ: Յանկարծ աղմուկ բարձրացաւ, թուրքմէնները այս ու այն կողմ ընկան: Երևում էր, որ նրանք մի բան էին որոնում: Անցաւ միքիչ ժամանակ: Թուրքմէններից երկու հոգի եկան դէպի գերիների կողմը:

—Չարիք, այսօր մի անսովոր բան է պատահելու. աղօթիր, եթէ հաւատում ես հոգու անմահութեան:

Գերիների ամբողջ խումբը յանկարծ ցընցուեց: Լաց ու ալաղակ բարձրացաւ:

—Ո՛հ, մորթում են, մորթում...: Ինչո՞ւ կտրեցին այն եազդեցի վաճառականի գլուխը, լալախառն ձայնով բացականչեց Չարիքը:

—Վերջին կատակերգութիւնը պէտք է կատարուի: Աղօթիր:

—Ո՛հ, կուրացէք, աչքեր, այն ինչ են անում. տես, տես, Սարուր. կտրեցին երկրորդ գլուխը: Ես ճանաչում եմ այդ յաղթանդամ մարմնով ռիշկարեցի դերովիշին: Խեղճ դերովիշ...: Ասա՛, Սարուր, դու իմաստուն ես, այս ինչ բարբարոսութիւն է:

—Թո՛ղ ջինջ երկինքն այլևս չփայլէ իմ ակօր գլխիս: Մայր հողը թո՛ղ լինի իմ բաժին բազդաւորութիւնը այս աշխարհից: Իսկ դուք, երկինք և աստղեր, այդպէս լուռ վրկաներ մնացէք, ինչպէս դարևոր ապառաժները:

— Բայց կ'ասեմ, վերջապէս, այս բարբարոսութեան գաղտնիքը. գալիս են դէպի մեզ:

— Մի վրդովուիր, Ջորիֆ, եռոտանու ստերը իմ գանգով լրանում է:

— Ա՛խ, այդ շնչին բանի համար այսքան բարբարոսութիւն...: Բայց ես եռոտանիներ շինել գիտեմ. ո՛հ, անիրաւներ, անիրաւներ...:

— Քո փիլիսոփայութիւնը մեզ չի ազատի: Նրանց գանգերի եռոտանի է հարկաւոր: Մինչդեռ մենք, ստրուկ գերիներս, զբաղուած էինք «խօսքի փիլիսոփայութիւններով», ազատ, վայրենի թուրքմէնները «գործի փիլիսոփայութեան» ղիմեցին:

Այդ խօսքերը միայն կարողացաւ արտասանել խեղճ Սաբուրը: Մօտեցաւ շիւ աչքերով թուրքմէնը և թրի մի հարուածով թուրքեց ալեղարդ ծերունու գլուխն ու տարաւ դէպի կաթսաների կողմը:

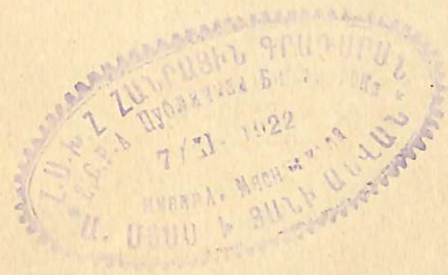

Թշուառ Ջորիֆը՝ քարացած հայեացքով նայեց դէպի վրանների կողմը, ուր կաթսան եռում էր «գանգերի եռոտանու» վրայ: Կրակի բոցերը թեթև քամուց հրեղէն բոցեր էին ար

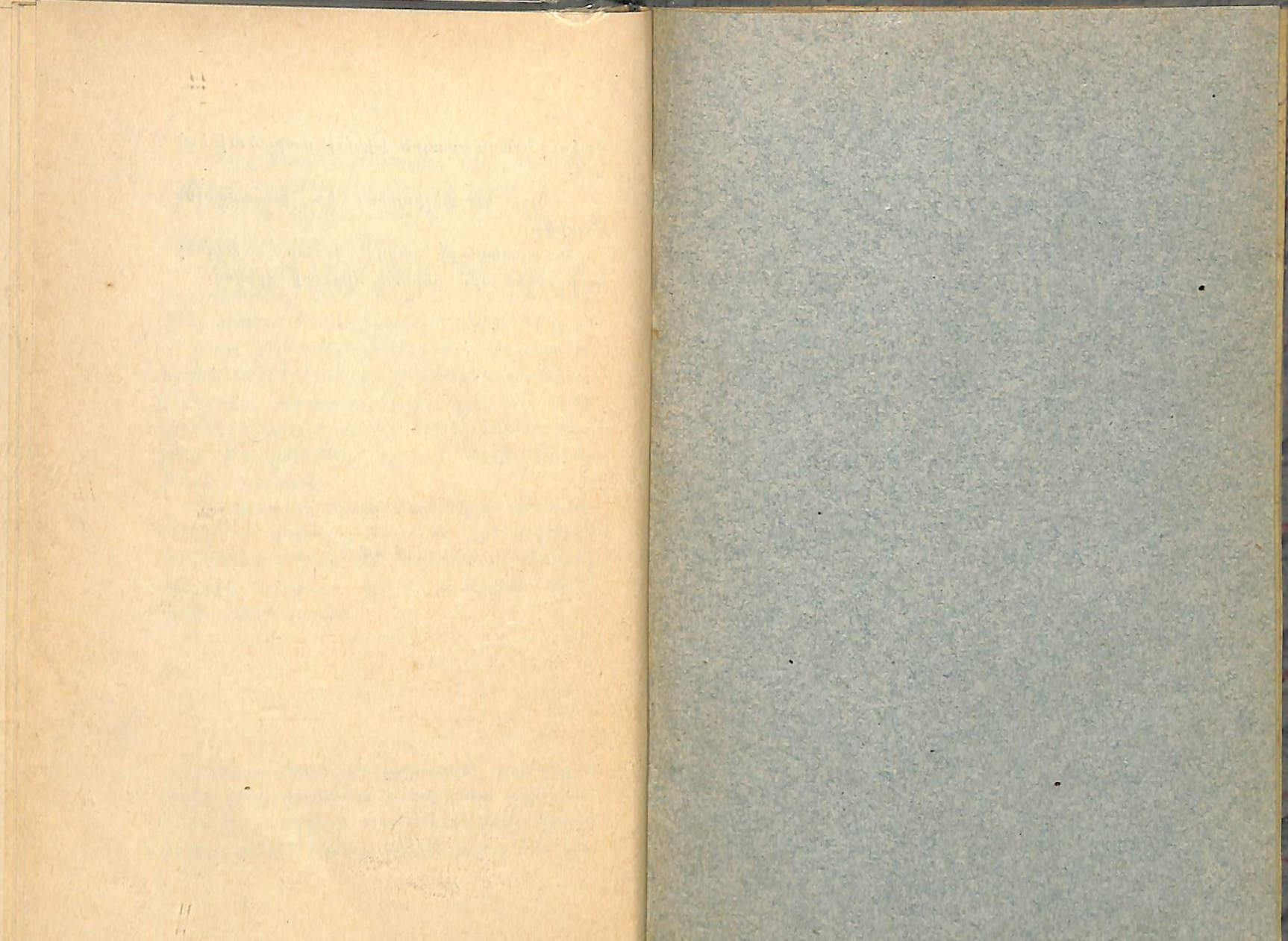
ձակում անապատային տխուր տարածութեան մէջ:

— Այո՛, նա փիլիսոփայ էր, բացականչեց Ջորիֆը:

Եւ արտասուքի երկու խոշոր կաթիլներ գլտրուեցին նրա ճերմակ միւրուքի վրայով:

Վ Ե Ր Ջ

Գինն է 25 կոպեկ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0357227

50994

